

**ІНСТИТУТ СПЕЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ НАПН УКРАЇНИ
ВГСПО «НАЦІОНАЛЬНА АСАМБЛЕЯ ІНВАЛІДІВ УКРАЇНИ»**

А.М.Висоцька

**ОРГАНІЗАЦІЯ ПОЗАКЛАСНОЇ ВИХОВНОЇ РОБОТИ В
СПЕЦІАЛЬНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ ДЛЯ
ДІТЕЙ З РОЗУМОВОЮ ВІДСТАЛІСТЮ (5-10 КЛАСИ)**

Методичні рекомендації

Київ - 2012

УДК 376.091.2-056.36(072)

ББК 74.3я7

В 53

*Рекомендовано до використання комісією із спеціальної педагогіки
Науково-методичної ради з питань освіти
Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України
(протокол № 3 від 13.04.2012)
та рекомендовано до друку Вченою радою
Інституту спеціальної педагогіки НАПН України
(протокол № 7 від 01.12.2011)*

В 53 *Висоцька А.М.*

*Організація позакласної виховної роботи в спеціальних навчальних
закладах для дітей з розумовою відсталістю (5-10 класи):
Методичні рекомендації / А.М.Висоцька. – К.: 2012. – 106 с.*

ISBN 978-966-7270-69-8

*У методичному посібнику викладено основні рекомендації щодо
планування, організації та оцінювання результатів корекційно-виховного
процесу в групі спеціального навчального закладу для дітей з розумовою
відсталістю. Основна увага приділяється розвитку особистості розумово
відсталого дитини та формуванню навичок соціальної поведінки.*

*Адресовано педагогам спеціальних загальноосвітніх навчальних за-
кладів для дітей з розумовою відсталістю, методистам, викладачам та
студентам вищих навчальних закладів.*

УДК 376.091.2-056.36(072)

ББК 74.3я7

ISBN 978-966-7270-69-8

© Інститут спеціальної педагогіки НАПН України
© ВГСПО «Національна Асамблея інвалідів України»

ЗМІСТ

ВСТУП	5
1. ОСНОВНІ НАПРЯМКИ ДІЯЛЬНОСТІ ВИХОВАТЕЛЯ	7
Загальні вимоги до змісту позакласної виховної роботи в групі	7
Основні напрямки позакласної корекційно-виховної роботи в групі	19
Педагогічні умови формування соціальної поведінки школярів з розумовою відсталістю	26
Діяльність вихователя і психолога в системі виховання школярів	32
2. ПЛАНУВАННЯ ПОЗАКЛАСНОЇ ВИХОВНОЇ РОБОТИ В ГРУПІ	39
Особливості виховного процесу в спеціальному загальноосвітньому навчальному закладі	39
Основні вимоги до планування позакласної виховної роботи в групі	49
Педагогічна діагностика	50
Планування	57
Оцінювання стану вихованості учнів	61
Структура планів позакласної виховної роботи	65
3. МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОЗАКЛАСНОЇ ВИХОВНОЇ РОБОТИ В ГРУПІ	70
Принципи, методи та форми виховання	70
Організація виховного процесу в групі	77
Методика проведення корекційно-виховних занять	85
Методика корекційно-виховної роботи з формування особистісних якостей учнів	88
Словник	96
Література	99
Для нотаток	102

ВСТУП

Волігофренопедагогіці завжди велика увага приділялася різним аспектам виховання розумово відсталих дітей, у практиці роботи допоміжних шкіл накопичено чималий досвід організації позакласної виховної роботи. Однак сучасні зміни у суспільстві призвели до перегляду деяких основоположних виховних ідеалів; викликали необхідність удосконалення системи спеціальної освіти, пов'язане з розумінням важливості особистісного розвитку дітей з особливостями психофізичного розвитку, їхньої соціалізації та інтеграції в соціум; стимулювали науковців і практиків до пошуку нових шляхів у вихованні.

Виховання є однією із необхідних складових процесу соціалізації людини і передбачає забезпечення організаційних, матеріальних і духовних умов для розвитку людини. Виховання – це багатofакторний процес, що триває усе життя і в якому дитина є не лише об'єктом, але й суб'єктом виховання. Це діяльність, спрямована в майбутнє, яка значною мірою залежить від організаторських здібностей вихователя. Педагог спеціального освітнього закладу забезпечує організацію цілеспрямованого корекційно-виховного впливу на особистість учнів з метою формування необхідних якостей у поєднанні з організацією повсякденного життя та діяльності вихованців відповідно до наявного у них розладу і вторинних порушень. Відтак, у своїй діяльності він повинен керуватися необхідністю здійснення індивідуального та диференційованого підходу у вихованні, повною мірою реалізуючи корекційний потенціал виховного впливу на особистість дитини з порушеннями психофізичного розвитку.

1. ОСНОВНІ НАПРЯМКИ ДІЯЛЬНОСТІ ВИХОВАТЕЛЯ

ЗАГАЛЬНІ ВИМОГИ ДО ЗМІСТУ ПОЗАКЛАСНОЇ ВИХОВНОЇ РОБОТИ В ГРУПІ

Вимоги сучасного життя суспільства в Україні та відповідне оновлення змісту освіти в масовій загальноосвітній школі, закріплення нових концептуальних підходів до спеціальної освіти, зокрема, уточнення стратегії й тактики інноваційних педагогічних процесів, сучасне наукове розуміння проблеми соціалізації дітей з інтелектуальною недостатністю, призвели до необхідності суттєвого оновлення змісту виховної роботи у спеціальних навчальних закладах для даної категорії дітей.

Виховання, яке складає головну, внутрішню сутність і навчання, і освіти загалом, лишається на сьогодні предметом особливої уваги, адже саме воно забезпечує загальний розвиток особистості, на базі якого формується індивідуальність. Основні орієнтири виховання учнів загальноосвітніх навчальних закладів України, затверджені на сьогодні Міністерством освіти і науки України [24], визначають виховання як процес, що здійснюється для ідентифікації вихованця із системою загальнокультурних і національних цінностей (ціннісне ставлення особистості до суспільства і держави, до людей, до природи, до мистецтва, до праці, до себе). **Сучасний зміст виховання** в Україні – це науково обґрунтована система загальнокультурних і національних цінностей та відповідна сукупність соціально значущих якостей особистості, що характеризують її ставлення до суспільства і держави, інших людей, природи, мистецтва, самої себе. Відтак у процесі виховання розумово відсталих школярів слід дотримуватися вимоги врахування особливостей установок, що регулюють загальну спрямованість соціальної поведінки особистості:

– необхідно коригувати загальну спрямованість інтересів учнів і формувати у них систему ціннісних орієнтацій як продукт впливу загальних соціальних умов;

– виробляти у школярів систему узагальнених соціальних установок на соціальні об'єкти та ситуації;

– формувати систему ситуативних соціальних установок як готовність до оцінювання та дії в конкретних умовах діяльності (на мікросоціальному рівні).

При розробці змісту виховної роботи ми спиралися на розуміння особистості розумово відсталої дитини з урахуванням закономірностей її психічного розвитку; необхідності вивчення ступеня корекційного впливу на розвиток дитини залежно від характеру, часу виникнення порушення та глибини ураження в умовах спеціальної організації виховного простору; доцільності проектування віддалених цілей і результатів виховання та розвитку з відповідним змістовим, технологічним і матеріальним забезпеченням.

Основними концептуальними підходами до розробки змісту виховної роботи у спеціальних закладах освіти для розумово відсталих дітей нами було визначено такі:

– розроблення змісту виховання на засадах гуманізму, людяності, визнання цінності людської особистості, посилення уваги до внутрішнього світу дитини, сприяння розвитку та реалізації її здібностей, фізичних і моральних якостей;

– розуміння гуманізації освіти як поступового переходу школи від інформаційної до діяльнісної моделі навчання. Відтак, на часі є застосування форм і методів виховання, які сприяють формуванню активної діяльності дітей як умови перетворення знань у навички, поглядів у переконання, а навичок у звички поведінки;

– посилення уваги до внутрішнього світу дитини, створення сприятливих умов для подолання вторинних порушень, розвитку здібностей, фізичних і моральних якостей;

– співвіднесення змісту виховання із сучасними цілями навчання та виховання, врахування реальних можливостей дитини з метою досягнення відповідного рівня її вихованості;

– визначення основним об'єктом процесу виховання формування соціальної поведінки школяра; визнання необхідності спрямування педагогічних зусиль на формування особистості школяра, здатного опанувати власну поведінку;

- реалізація комплексного підходу до розвитку дитини з розумовою відсталістю з метою забезпечення формування та розвитку її інтелектуальної, емоційної та вольової сфер;
- диференціація та максимальна індивідуалізація корекційно-виховного процесу;
- спрямування корекційно-виховного процесу на активізацію внутрішньої діяльності школяра щодо адекватного сприймання навколишнього світу і власного "Я"; щодо створення оптимальної системи стосунків і спілкування з оточуючими; щодо адаптивності власної поведінки.

На підставі узагальнення результатів експериментальних досліджень нами було з'ясовано особливості організації та проведення позакласної виховної роботи в спеціальних закладах освіти, проблеми й умови оптимізації корекційних функцій змісту виховання, визначено й конкретизовано основні вимоги до змісту позакласної виховної роботи в 5-10 класах, розроблено відповідні програми.

Програми розроблено за новою структурою, яка, аналогічно новим навчальним програмам, передбачає окреслення не лише предметного змісту виховання (розділ "Змістовий компонент виховання"), а й видів діяльності учнів (відповідних умінь і навичок), спрямованих на його засвоєння (розділ "Актуальні досягнення учнів"). У змісті програми також розкривається спрямованість корекційної роботи, оскільки корекційно-розвивальна лінія є неодмінною складовою не лише всіх освітніх галузей, але й процесу виховання загалом, принципово важливим компонентом змісту спеціальної освіти (розділ "Спрямованість корекційно-розвивальної роботи").

Процес виховання школярів з інтелектуальною недостатністю потребує поєднання наполегливої роботи щодо формування у них соціально цінних особистісних якостей зі специфічною корекційною роботою, направленням тих недоліків їхнього характеру й поведінки, що виникли в результаті недосконалого, неповноцінного життєвого досвіду. При цьому не можна обмежуватися організацією та фіксацією лише зовнішніх впливів на особистість. Необхідно контролювати процес сприймання особистістю різних вражень, реагування, оцінювання та привласнення їх; відповідно

спрямовувати, домагаючись зворотної діяльності вихованців, стимулюючи їхнє спілкування з іншими людьми.

Загальна спрямованість змісту програми характеризується, перш за все, намаганням повною мірою використати пізнавальні можливості учнів та сприяти корекції їх розвитку в процесі виховання. При цьому неодмінною умовою стало врахування **специфіки процесу навчання та виховання дітей з розумовими вадами:**

- повільність процесу навчання;
- простіший виклад навчального матеріалу;
- повторюваність у навчанні;
- індивідуальний і диференційований підхід;
- предметно-наочний і практичний характер навчання;
- опора на більш розвинені здібності дитини і подолання загальної недостатності її інтелектуальної сфери;
- спеціальна організація усіх видів діяльності учнів;
- керівна роль педагога (Граборов О.М., Дульнев Г.М., Єременко І.Г.) у навчально-виховному процесі.

З огляду на це на кожному році навчання змістом програми ставляться такі завдання, які є доступними учням і в той же час вимагають від них напруження розумових сил. Таким чином ми реалізуємо основні принципи навчання: органічне поєднання корекційного навчання і виховання; сприяння оптимальному засвоєнню знань і розвиток пізнавальних можливостей учнів; відповідність вимог, що ставляться до них, їхнім навчальним можливостям.

У своїй роботі ми керувалися положенням про те, що мета виховання реалізується шляхом визначення і поетапного досягнення відповідних цілей. Саме тому нами виокремлено розділи, змістом яких передбачено реалізацію системи часткових цілей виховного процесу, підпорядкованих загальній меті виховання: цілей, спрямованих на розвиток пізнавальної та емоційно-вольової сфери особистості школяра, а також на формування виконавської (поведінкової) діяльності. При цьому зміст програми зорієнтовано на очікуваний від учнів розвиток на окремих етапах навчання та

виховання, а не ототожнюється з діяльністю педагога. Адже цілі виховання, якими ми керуємося, повинні визначати очікувані зрушення в розвитку учнів у результаті проходження певного періоду навчання та виховання, тобто орієнтувати на формування тих здібностей, яких не було раніше, або розвиток тих, які потребують коригування [6].

Суттєвим, на наш погляд, є необхідність передбачення можливості впливу (у процесі позакласної виховної роботи) на формування в учнів особистісних рис і характеристик, схвалених суспільством у вигляді певних норм, цінностей, ідеалів. Водночас наголошуємо на тому, що цілі виховання не вичерпуються лише наявністю цих рис і характеристик. Важливо, щоб вони виявились у реальних діях, вчинках школярів, у їхній поведінці. Адже відомо, що особистість виникає лише тоді, коли зовнішні вимоги, що ставляться людині, стають внутрішніми вимогами самого суб'єкта – основою його ініціативної поведінки як результату переважно усвідомлених дій.

У процесі виховання важливо забезпечити не лише засвоєння дитиною соціального досвіду, але й перетворення його у власні цінності, установки, орієнтації.

І надзвичайно важливим при цьому є те, що момент перетворювання соціального досвіду передбачає не просто його пасивне прийняття, а й активність індивіда в застосуванні такого досвіду.

Відтак зміст виховної роботи має передбачати цілеспрямований вплив на поведінку дитини з метою вироблення в неї навичок і звичок соціальної поведінки. Адже, як засвідчило наше дослідження, засвоєння учнями певних поведінкових навичок ще не забезпечує правильної поведінки. І основна причина полягає в тому, що набуті знання і сформовані навички не підкріплені звичкою. Тому змістом програми передбачається скерувати діяльність педагога на створення умов, які максимально сприяли б формуванню корисних звичок і послабленню, зведенню до мінімуму шкідливих; розвитку самооцінки і самоконтролю учня з тим, щоб він сам, без сторонніх нагадувань дотримувався позитивних і переборював (по можливості) негативні звички.

Створення необхідних умов для здійснення дітьми позитивних вчинків, забезпечення формування у них відповідних стійких звичок у різних видах діяльності, сприятиме утворенню позитивних рис характеру, що, в свою чергу, обумовлюватиме відповідний спосіб їхньої поведінки.

Як відомо, важливим регулятором поведінки особистості є її Я-концепція, відповідність образів "Я-реального" та "Я-ідеального". Тому особлива увага у програмі приділяється формуванню та розвитку трьох компонентів "Я-образу" у школярів даної вікової групи. Змістом передбачено формування у школярів уявлень про себе, відповідного ставлення до себе та досягнення певного рівня самоповаги, – когнітивний компонент; формування адекватної самооцінки (набуття підлітком знань про себе у процесі спілкування та діяльності), прийняття себе, – емоційно-оцінний компонент; спонукання учнів до конкретних дій та здійснення вчинків, – поведінковий компонент.

При цьому ми впливаємо на основні структурні блоки поведінки школяра: мотиваційний блок (включає в себе уміння виокремити, усвідомити і прийняти мету поведінки), операційно-регуляторний блок (уміння планувати шляхи досягнення мети як за змістом, так і за часом); блок контролю (уміння контролювати свою поведінку і вносити в неї необхідні корективи) [22, 298].

При розробці змісту програми ми спрямовували увагу на розвиток трьох сфер, у яких, власне, і здійснюється становлення особистості: діяльність, спілкування, самосвідомість. Учень повинен постійно оволодівати новими видами діяльності, сприяючи розширенню своїх можливостей як суб'єкта діяльності [18]. Сферу спілкування в контексті соціалізації підростаючої особистості розглядаємо в плані її розширення (примноження контактів з іншими людьми) та поглиблення (перехід від монологічного спілкування до діалогічного, набуття вміння орієнтуватися на партнера, більш точне його сприймання). А розвиток самосвідомості розглядаємо не як набуття особистістю нових рис і характеристик, а як розуміння особистістю себе як певної цілісності.

Таким чином виховний процес скеровується на поступове розширення сфери спілкування та діяльності індивіда, на саморегуляцію і становлення самосвідомості й активної життєвої позиції особистості.

З огляду на вищесказане, нами визначено низку завдань, які мають розв'язуватися упродовж усіх років перебування учнів у школі: розвиток особистості дитини; виховання учня, розвиток навчально-пізнавальної діяльності; формування знань та уявлень учнів про довкілля, природу; формування знань про сучасне життя, традиції, історію своєї місцевості; виховання, разом із батьками, майбутнього сім'янина; виховання сумлінного, відповідального ставлення до праці; виховання патріота, громадянина своєї Батьківщини.

Відповідно до завдань визначено таку тематику виховної роботи.

1. "Я" (розвиток особистості дитини) – розвиток і корекція особистості дитини, формування образу "Я".

Тема передбачає формування в учнів знань про свої можливості, у тому числі і фізичні: сприймання своєї зовнішності, свого тіла, фізичних якостей (сила, витривалість, спритність тощо), самопочуття, власного здоров'я, формування уявлення про себе, ставлення до себе (відповідного рівня самоповаги), – власне всього того, що складає когнітивний компонент образу "Я" підлітка. Розвиток даного компонента образу "Я" значною мірою залежить від соціального оточення підлітка, особливостей виховання та життєвого досвіду.

Формування адекватної самооцінки школяра як результату порівняння знань його про себе з іншими; формування в учня позитивних характеристик образу "Я", що веде до прийняття себе, формування способів поведінки, сумісних із уявленнями учня про себе, виховання позиції "господаря" власної поведінки, розширення сфери спілкування та діяльності, узагальнення знань підлітка про себе, набутих у процесі спілкування та діяльності. Формування навичок і звичок культурної поведінки.

2. "Я і родина" (виховання особистості дитини як члена родини) – виховання майбутнього сім'янина, члена сім'ї, котрий засвоює традиції

та історію роду, позитивний досвід життя родини. Формування сімейно-трудової культури, уявлень про етику сімейних взаємин.

3. "Я і школа" (виховання особистості дитини як учня, члена шкільного колективу) – виховання школяра – члена дитячого колективу, який вивчає традиції, стиль життя, історію школи, засвоює культуру розумової праці, мовленнєвого спілкування, міжособистісних стосунків, поведінки у класі, школі, суспільстві.

4. "Я і довкілля" (розвиток уявлень про довкілля, природу, формування природовідповідної поведінки) – ознайомлення учнів з довкіллям (природою, суспільством, соціально-просторовою системою), з духовною культурою довкілля.

5. "Я і соціум" (виховання особистості дитини як члена суспільства) – засвоєння суспільного досвіду, пізнання світу людських взаємин.

Формування потреби у спілкуванні, оволодіння основними засобами спілкування, підвищення рівня комунікативності учнів, виховання культури спілкування, засвоєння ними норм і правил поведінки в колективі, формування навичок і звичок соціальної поведінки, відповідальності за власні дії та вчинки, становлення самостійних форм діяльності.

6. "Я і Батьківщина" (виховання особистості дитини як громадянина держави) – виховання патріота, громадянина своєї Батьківщини, котрий знає і виконує її закони, розуміє взаємну відповідальність особистості і суспільства. Виховання українця – носія національних цінностей.

7. "Я і мистецтво" (виховання ціннісного ставлення до мистецтва) – формування широкого спектру естетичних почуттів, дій і вчинків, пов'язаних із мистецтвом.

8. "Я і праця" (виховання ціннісного ставлення до праці) – виховання усвідомлення соціальної значущості праці, розвиненої потреби в трудовій активності, формування працелюбності як базової якості особистості; морально-психологічна підготовка учнів до майбутньої трудової діяльності.

Відповідно до окреслених вище завдань, педагог-вихователь у своїй роботі з групою школярів має керуватися наступними вимогами.

Чітке визначення загальної мети і часткових цілей виховання.

Однією з найважливіших, на наш погляд, вимог є чітке визначення загальної мети і часткових цілей виховання. Метою виховання, визначеною на сьогодні в нашому суспільстві, є “формування морально-духовної життєво компетентної особистості, яка успішно самореалізується в соціумі як громадянин, сім’янин, професіонал”¹. Виховна мета є спільною для всіх ланок системи виховання та є критерієм ефективності виховного процесу.

Конкретизуючи загальну мету виховання стосовно дітей з розумовою відсталістю, зазначимо, що **метою виховання** є:

- формування особистості дитини через відкриття їй світу в його цілісності та різноманітності;
- соціальний розвиток особистості, покликаний сприяти її входженню в соціум;
- формування комплексу особистісних якостей і рис характеру, що стали б основою повсякденних дій, вчинків, поведінки;
- формування елементарних знань, уявлень, практичних навичок і вмінь, які гарантували б дитині адаптацію до життя, здатність орієнтуватися в ньому, адекватно реагувати на явища, події та людей.

Загальній меті виховання підпорядковується **система часткових цілей** виховного процесу, спрямованих на проектування відповідної діяльності школярів на кожному віковому етапі. Такими є:

1) цілі, спрямовані на розвиток пізнавальної (когнітивної) сфери особистості (формування свідомості (самосвідомості) особистості, світогляду, на основі засвоєння різнобічних знань, а також - відповідних поглядів, ідеалів, переконань);

2) цілі, спрямовані на розвиток емоційно-ціннісної сфери особистості, а саме: формування емоційно-ціннісного ставлення до явищ навколишнього світу, починаючи від простого сприйняття, готовності реагувати, аж до засвоєння ціннісних орієнтацій і ставлень; формування інтересів і нахилів, переживання відповідних почуттів, формування ставлень, усвідомлення й виявлення їх у практичній діяльності;

¹ Основні орієнтири виховання учнів 1-12 класів загальноосвітніх навчальних закладів України. Програма.- Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2008.

3) цілі, спрямовані на формування виконавської діяльності (формування, на основі розвитку вольової сфери, уміння й здатності здійснювати процеси саморегуляції).

Врахування цілісного характеру особистості.

Суттєвою вимогою до змісту виховної роботи є необхідність врахування цілісного характеру особистості, яка формується, що обумовлює необхідність однаково інтенсивного впливу на всі її сторони. Відповідно, можна виокремити такі *складові частини виховного процесу*, як:

- формування в учнів моральних знань, переконань, світогляду;
- моральних почуттів;
- позитивних рис характеру і волі;
- навичок і звичок поведінки.

Зміст виховання має передбачати комплексний підхід до дитини з порушеннями інтелектуального розвитку, однаковою мірою забезпечуючи формування і розвиток її інтелектуальної, емоційної та вольової сфер.

Послідовне дотримання цілісного підходу в процесі виховання учнів набуває не тільки загальнопедагогічного, але й корекційного значення, оскільки сприяє корекції властивих їм порушень зв'язку свідомості, почуттів, поведінки з морально-вольовою сферою.

Корекційно-виховна робота у допоміжній школі має передбачати не тільки формування в учнів певних рис, схвалених суспільством у вигляді норм, цінностей, ідеалів. Важливо, щоб вони виявились у реальних діях, вчинках школярів, у їхній поведінці.

Дотримання педагогом партнерської стратегії соціальної взаємодії.

Важливою передумовою формування особистості школяра вважаємо дотримання педагогом-вихователем партнерської стратегії соціальної взаємодії, заснованої на принципах рівності та партнерства. Коли ж у школі домінує так звана “директивна педагогіка”, яка розглядає виховний вплив за схемою

“вимога – сприймання – дія”, поведінка школяра, організована за допомогою авторитарних вимог, не має позитивної мотивації. Учень у своїх вчинках симулює дії за переконанням і поступово звикає до пристосовництва.

Врахування специфіки процесів морального розвитку дитини дає змогу уникнути таких помилок. Формуючи моральну поведінку школярів, педагог повинен створити умови, за яких виникає природна необхідність приймати рішення самими учнями. Звичка приймати самостійні рішення розвиває внутрішню потребу моральної поведінки без примусу ззовні.

Оцінка поведінки на основі аналізу її мотивів стимулює школяра до обміркованих дій. А здатність розмірковувати, перш ніж діяти, спонукає його до своєрідного самоаналізу. Така робота особистості над собою створює підґрунтя для усвідомленої поведінки за будь-яких життєвих обставин.

Урахування своєрідності психічного розвитку учнів на кожному віковому етапі.

Найважливішою психологічною характеристикою підліткового віку є інтенсивне моральне формування особистості, формування моральної свідомості, опанування морально-етичних норм поведінки. Особистісне зростання відбувається під впливом довкілля, у процесі навчально-виховної роботи школи, під ідейним керівництвом вихователів і колективу. Педагог-вихователь повинен пам'ятати, що залежно від того, якого морального досвіду набуває підліток, буде складатися його особистість.

У старшому шкільному віці інтенсивно розвиваються моральні сили людини, формується її духовне обличчя, визначаються риси характеру, відбувається становлення свідомості. На розвиток особистості в старшому шкільному віці суттєво впливає становище учня у школі, в сім'ї, у системі суспільних відносин. Дуже важливо, щоб у цей період розвитку особистості керівництво з боку дорослих було дуже тактовним і вмілим. А форми й способи впливу на школяра старшого віку повинні бути іншими, порівняно з формами впливу на попередніх етапах розвитку особистості.

Старшокласники потребують розумної й тактовної допомоги з боку дорослих у процесі формування правильного, об'єктивного уявлення про себе. Відтак необхідними є як оцінювання з боку педагога, доброзичливе й неупереджене, так і критичні судження, висловлені тактовно, з глибокою вірою у можливість школяра, з глибокою повагою до його особистості.

Отже, важливою умовою правильної організації виховного процесу є урахування своєрідності психічного розвитку учнів на кожному віковому етапі.

Урахування особливостей пізнавальної діяльності дітей із порушеннями інтелектуального розвитку.

В процесі виховання необхідно враховувати особливості пізнавальної діяльності дітей з порушеннями інтелектуального розвитку. Зокрема, такі, як обмеженість можливостей сприймання та засвоєння інформації, порушення зв'язків між чуттєвою та раціональною системами пізнання, труднощі у встановленні контактів з іншими людьми. Дітям є мало доступними більшість моральних понять, вони їх, здебільшого, не диференціюють. А обмеженість соціальних контактів значно звужує можливості для набуття учнями морального досвіду й наслідування. Все це становить серйозну перешкоду для усвідомлення змісту моральних понять, принципів і критеріїв адекватної поведінки, а, відповідно, й для формування морального світогляду. І тому дуже важливо досягти розумного поєднання основних засобів морального впливу на особистість: слова, дії, наочності.

Слово, безумовно, має велику виховну силу. Однак, необхідно брати до уваги й те, що для розумово відсталого дитини, особливо молодшого шкільного віку, сприймання словесних узагальнень становить значні труднощі. Ось чому, в процесі застосування словесно-логічних вправ, з метою формування словесних узагальнень, потрібно обов'язково забезпечувати їх предметну співвіднесеність. Тому на перший план виступають форми роботи, що стимулюють спілкування; виховання позитивним прикладом; привчання дітей додержуватись моральних вимог, що стосуються їхньої повсякденної поведінки та стосунків з іншими дітьми; залучення школяра в спільну сюжетно-рольову гру та діяльність, виконуючи яку, він повинен буде пристосовуватися до індивідуальних особливостей і дій інших учасників; корекція поведінки учнів, стосунків їх між собою.

В основу змісту виховної роботи в допоміжній школі повинні покладатися провідні принципи, визначені свого часу І.Г.Єременком у роботі, присвя-

²Єременко І.Г. Невпинно поліпшувати якість виховання в спеціальних школах // Питання дефектології. – Республіканський науково-методичний збірник. Вип.11. – К.: Рад.школа. – 1976.

ченій аналізу проблеми підвищення якості виховання в спеціальних школах-інтернатах.² Такими є:

- збагачення особистого досвіду моральної поведінки учня як бази для етичних узагальнень;
- спеціальна організація та корекція практичних дій учнів, їхніх переживань;
- формування міжособистісних і внутріколективних відносин;
- подолання замкненості виховного процесу всередині школи та забезпечення його тісного зв'язку з життям, шляхом залучення школярів у соціальні відносини людей, що їх оточують, до безпосередньої участі в суспільному житті.

Корекційно-виховний процес не повинен замикатися в традиційній парі „вихователь – вихованець”, а також у стінах школи. Його результативність багато в чому визначається тим, до якої міри дитина залучена в соціальні відносини, наскільки широкими є її стосунки з людьми; наскільки успішно вона входить у світ речей та явищ навколишнього світу; наскільки успішно вона засвоює соціальний досвід, опановує мовлення, предметні дії, звички, різні форми поведінки.

Ось чому, розглядаючи виховання як головну, внутрішню сутність освіти, вважаємо, що воно повинно забезпечити систематичний і цілеспрямований вплив на свідомість, почуття, волю, поведінку і систему стосунків дитини з метою всебічного розвитку її особистості, підготовки її до виробничої, суспільної та культурної діяльності.

ОСНОВНІ НАПРЯМКИ ПОЗАКЛАСНОЇ КОРЕКЦІЙНО-ВИХОВНОЇ РОБОТИ В ГРУПІ

Виховання – процес, який починається задовго до вступу дитини до школи і продовжується усе життя: людина накопичує і вдосконалює свій життєвий досвід, розширює та поглиблює свої знання, оволодіває новими цінностями. Однак, саме шкільні роки - це час найбільш інтенсивного розвитку особистості, формування характеру й поведінки.

Пластичність і сприйнятливність центральної нервової системи є підґрунтям для формування та розвитку особистості школяра. Тому саме у цей період здійснюється спеціально організований виховний вплив у межах навчального закладу.

Центральною фігурою процесу виховання у спеціальному освітньому закладі є педагог, який повинен забезпечувати організацію цілеспрямованого корекційно-виховного впливу на особистість учнів з метою формування необхідних якостей у поєднанні з організацією повсякденного життя та діяльності вихованців відповідно до наявного у них розладу і вторинних порушень.

У сучасних дослідженнях наголошується на тому, що результативність корекційно-виховного процесу спеціального закладу освіти для розумово відсталих дітей багато в чому визначається тим, до якої міри дитина залучена в соціальні відносини, наскільки широкими є її стосунки з людьми; наскільки успішно вона входить у світ предметів і явищ навколишнього світу; опановує соціальний досвід, оволодіває мовленням, предметними діями, різними формами поведінки, звичками; набуває життєво, соціально, особистісно значущих якостей, навичок і вмінь, здатних забезпечити оптимальний рівень функціонування.

Разом з тим проведене нами експериментальне дослідження результатів позакласної корекційно-виховної роботи допоміжних шкіл засвідчило недостатній рівень сформованості життєвої компетентності випускників, що, зокрема, виявляється у недостатньому рівні самостійності та низькому рівні комунікативності; невмінні застосовувати набуті знання та навички у повсякденному житті; нерозумінні наслідків вчинків (як власних, так і чужих) та їх суспільного значення; некритичному ставленні до власної поведінки; недостатньому рівні сформованості навичок самоконтролю власної поведінки; низькому рівні сформованості позитивних звичок соціальної поведінки; вузькій варіативності поведінки; неадекватній самооцінці, недостатньому рівні самосвідомості тощо.

У практиці роботи допоміжних шкіл і досі укоріненим залишається традиційний погляд на планування виховної роботи як на плануван-

ня виховних заходів, а не процесу формування особистості конкретного учня. Досить типовою є ситуація перетворення виховних заходів у самоціль діяльності вихователя, недостатнього розуміння вихователями сутності проблеми формування особистості школяра, перебігу процесів соціалізації та соціальної адаптації, можливостей впливу на них. Планування виховної роботи школи зазвичай здійснюється за відсутності комплексного підходу до формування особистості школяра, що обумовлено, зокрема, недостатнім розумінням педагогами сутності даного процесу та відповідних механізмів корекційно-виховного впливу; механізму оцінювання стану та рівня вихованості школярів та ін.

Відтак дослідження підтвердило, що труднощі у вихованні дітей, зумовлені інтелектуальною недостатністю, посилюються через суттєві недоліки в організації виховного процесу, який не забезпечує належних умов для повноцінної соціалізації підлітків. Серед основних причин недостатньої ефективності корекційно-виховної роботи школи, поряд із багатьма іншими нами визначено, зокрема, такі:

- недостатня чіткість і конкретність у визначенні педагогами виховних цілей, ототожнення їх зі змістом навчання чи власною діяльністю;
- переважання випадковості у виборі тактичних і стратегічних дій педагога;
- погляд на планування виховної роботи як на планування виховних заходів, а не процесу формування особистості конкретного учня;
- перетворення виховних заходів у самоціль діяльності вихователя, що, в свою чергу, зумовлює деформацію як змісту, так і послідовності виховних дій, призводить до зміни критеріїв контролю за процесом виховання та оцінки його ефективності;
- недостатнє розуміння вихователями сутності проблеми формування особистості школяра, перебігу процесів соціальної адаптації та можливостей впливу на них;
- переважання орієнтації корекційно-виховної роботи в групі на специфіку розладу учня, а не на його соціальні та психологічні наслідки;
- планування виховної роботи школи за відсутності комплексного

підходу до формування особистості школяра, що обумовлено, зокрема, недостатнім розумінням педагогами сутності даного процесу та відповідних механізмів корекційно-виховного впливу; механізму оцінювання стану та рівня вихованості школярів;

– невміння (а часом і небажання) з'ясовувати причини певних труднощів у виховній роботі з учнями різного віку, а, відтак, неможливість допомоги їм у вирішенні конфліктних ситуацій;

переважання у практиці роботи шкіл суб'єктивних оцінок поведінки учнів з боку педагога; нерозуміння справжніх мотивів дій і вчинків учнів, надмірна узагальненість оцінок, відсутність необхідної послідовності та розгорнутої аргументації при оцінюванні;

недостатнє застосування педагогами спеціальних прийомів аналізу конфліктних або суперечливих ситуацій та вчинків школярів, відповідно, не завжди методично правильне застосування засобів виховного впливу;

недостатнє розуміння, визнання й прийняття педагогом інтересів, своєрідності та індивідуальності кожного учня;

– недооцінювання вікових особливостей школярів при організації відповідної діяльності;

переважання традиційних директивних методів виховання, зокрема таких, як закріплення у стосунках вихователя й вихованця стереотипів керівництва і підкорення як основної позиції у виховному процесі;

– відсутність у вихованців інтернатних закладів можливості виявляти самостійність у повсякденному житті та побуті, надмірне їх опікування та ін.

Таким чином, зважаючи на недостатній рівень підготовленості випускників до життя, актуальним на сьогодні є не лише оновлення змісту виховання та визначення поведінки школяра як об'єкта процесу виховання, але й чітке окреслення основних напрямків діяльності вихователя, спрямованої на формування особистості школяра, здатного опанувати власну поведінку.

Спробуємо коротко окреслити основні принципи, якими повинен керуватися у своїй діяльності вихователь спеціального загальноосвітнього закладу для розумово відсталих дітей, відповідно до яких обирати стратегію й тактику позакласної виховної роботи.

1. Формування особистості школяра на основі вивчення особливостей розвитку дитини та колективу, в якому вона перебуває.

Формування особистості школяра можливе лише на основі постійного всебічного вивчення дітей у процесі їх навчання та вихо-

вання: їхнього ставлення до будь-якого виду діяльності, до себе та своїх можливостей, до членів свого колективу та власного становища в ньому. Це дасть підстави для з'ясування причин труднощів, з якими стикаються діти в повсякденному житті, та надання їм необхідної кваліфікованої допомоги у вирішенні складних чи конфліктних ситуацій.

Розуміння справжніх мотивів дій і вчинків учнів, конкретність при оцінюванні поведінки школярів (з послідовною та розгорнутою аргументацією при оцінюванні) дозволить уникнути суб'єктивності при оцінюванні. А застосування спеціальних прийомів аналізу конфліктних або суперечливих ситуацій та вчинків школярів – віднайти дієві засоби виховного впливу.

У процесі виховання педагог повинен спиратися на розуміння особистості розумово відсталої дитини з урахуванням закономірностей її психічного розвитку; визначати ступінь корекційного впливу на розвиток дитини залежно від характеру, часу виникнення порушення та глибини ураження та створювати належні умови в межах спеціальної організації виховного простору; проектувати віддалені цілі і результати виховання та розвитку з відповідним змістовим, технологічним і матеріальним забезпеченням. Знання педагогами прийомів вивчення та оцінки індивідуальних особливостей та рис особистості школяра, володіння різнобічною психодіагностичною інформацією про вихованців дозволяє знаходити найбільш оптимальні та ефективні шляхи педагогічних виховних впливів, прогнозувати успіхи та невдачі, проектувати й створювати психологічний клімат у класному колективі, передбачати випадки психологічної несумісності, або, навпаки, згуртованості колективу тощо.

2. Поєднання роботи щодо формування соціально цінних особистісних якостей з корекційною роботою.

Робота щодо формування особистісних якостей розумово відсталого школяра має поєднуватися із суто корекційною роботою, спрямованою на виправлення тих недоліків характеру й поведінки, що виникли в результаті недосконалого та неповноцінного життєвого досвіду. Корекційні зусилля повинні бути спрямовані на подолання розриву в розвитку свідомості, поведінки, характеру й почуттів у школярів; на подолання розходження між словом і ділом; намірами, бажаннями і фактичними вчинками; між розумом та емоційними проявами [11]. Моральна поведінка, світогляд формуються через вплив на чуттєвий досвід і емоційну сферу шляхом максимального залучення кожного вихованця в практичну діяльність дитячого колективу, оскільки у вихованні дітей із психофізичними

обмеженнями на всіх вікових етапах спілкування учнів між собою та з іншими людьми є найдоступнішим і найважливішим джерелом збагачення етичного досвіду.

При цьому не можна обмежуватися організацією та фіксацією лише зовнішніх впливів на особистість. Необхідно контролювати процес сприймання особистістю різних вражень, реагування, оцінювання та привласнення їх; відповідно спрямовувати, домагаючись зворотної діяльності вихованців, стимулюючи їхнє спілкування з іншими людьми.

3. Орієнтація корекційно-виховної роботи на подолання соціальних та психологічних наслідків розладу.

Відхилення в розвитку призводять до порушень зв'язку дитини із соціумом, до неможливості опанувати соціальний досвід, який дитина з нормальним розвитком набуває без спеціально створених умов. Подолати так званий "соціальний вивих", за висловом Л.С.Виготського, що є основною причиною дитячої аномальності, можна лише в умовах спеціально організованого навчання та виховання, спрямовуючи педагогічний вплив саме на вторинні відхилення, оскільки вони значною мірою піддаються корекції. Відтак, у процесі корекційно-виховної роботи педагог повинен спрямовувати увагу не стільки на специфіку розладів у розвитку того чи іншого учня, скільки на подолання соціальних та психологічних наслідків розладу.

4. Врахування специфіки процесу навчання та виховання дітей з розумовою відсталістю.

У процесі виховання увага педагога має бути спрямована на реалізацію основних принципів навчання: необхідність органічного поєднання корекційного навчання і виховання; сприяння оптимальному засвоєнню знань і розвиток пізнавальних можливостей учнів; відповідність вимог, що ставляться до них, їхнім психофізичним можливостям.

Неодмінною умовою організації позакласної виховної роботи має стати врахування специфіки процесу навчання та виховання дітей з розумовими вадами: повільність процесу навчання; необхідність простішого викладу навчального матеріалу; повторюваність у навчанні; індивідуальний і диференційований підхід; предметно-наочний і практичний характер навчання; опора на більш розвинені здібності дитини і подолання загальної недостатності її інтелектуальної сфери; спеціальна організація усіх видів діяльності учнів; керівна роль педагога (Граборов О.М., Дульнев Г.М., Єременко І.Г.) у навчально-виховному процесі. З огляду на це на кожному етапі розвитку дитини повинні ставитись такі завдання, які є доступними учням і в той же час вимагають від них мобілізації всіх потенційних можливостей.

5. Визначення основним об'єктом процесу виховання формування соціальної поведінки школяра.

У процесі виховання важливо забезпечити не лише засвоєння дитиною соціального досвіду, але й перетворення його у власні цінності, установки, орієнтації, адже відомо, що особистість виникає лише тоді, коли зовнішні вимоги, що ставляться людині, стають внутрішніми вимогами самого суб'єкта – основою його ініціативної поведінки як результату переважно усвідомлених дій. І надзвичайно важливим при цьому є те, що момент перетворювання соціального досвіду передбачає не просто його пасивне прийняття, а й активність індивіда в застосуванні такого досвіду.

Відтак зміст виховної роботи має передбачати цілеспрямований вплив на поведінку дитини з метою вироблення в неї навичок і звичок соціальної поведінки. Адже, як засвідчило наше дослідження, засвоєння учнями певних поведінкових навичок ще не забезпечує правильної поведінки. І основна причина полягає в тому, що набуті знання і сформовані навички не підкріплені звичкою. Тому необхідно створювати умови, які максимально сприяли б формуванню корисних звичок і послабленню, зведенню до мінімуму шкідливих; розвитку самооцінки і самоконтролю учня з тим, щоб він сам, без сторонніх нагадувань дотримувався позитивних і переборював (по можливості) негативні звички. Створення необхідних умов для здійснення дітьми позитивних вчинків, забезпечення формування у них відповідних стійких звичок у різних видах діяльності, сприятиме утворенню позитивних рис характеру, що, в свою чергу, обумовлюватиме відповідний спосіб їхньої поведінки.

6. Досягнення результативності процесу розуміння вихованців вихователем.

Для ефективної організації виховного процесу необхідно, щоб процес розуміння вихованців вихователем у цілому був результативним. Відтак, педагог повинен володіти такими якостями [1]:

здатністю сприймати й адекватно інтерпретувати поведінку дитини у кожний момент її діяльності та спілкування, фіксувати зміни в почуттях і вчинках, визначати причини, що призвели до цих змін;

умінням виявляти та порівнювати характер змін, які настають у вербальній і невербальній поведінці вихованців, робити правильні висновки;

умінням уникати суб'єктивного пояснення та оцінювання поведінки вихованців;

здатністю вчасно сприймати і правильно оцінювати емоційний стан дитини через експресивні моменти спілкування (міміка, поза, жести і рухи, інтонація і темп мовлення).

Зазначені напрямки діяльності вихователя, безумовно, не вичерпують того широкого кола завдань, які необхідно розв'язувати щодня, водночас усі вони повинні складати чітко продуману систему корекційних впливів на учнів, розраховану на тривалий час, і таку, яка б сприяла формуванню особистості школяра в цілому. Суттєвим при цьому є дотримання єдності та узгодженості педагогічних впливів на вихованця з боку усіх суб'єктів виховання, а також дотримання послідовності в корекційно-виховній роботі.

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ ШКОЛЯРІВ З РОЗУМОВОЮ ВІДСТАЛІСТЮ

Одним із найголовніших у системі виховних завдань, які мають розв'язуватися не лише окремими виховними закладами, а і суспільством в цілому, на сьогодні визначено забезпечення умов для самореалізації особистості відповідно до її здібностей, суспільних та власних інтересів [15]. У багатьох директивних документах наголошується на необхідності вдосконалення освіти дітей із порушеннями психофізичного розвитку у системі закладів суспільного виховання, забезпечення їх повноцінної життєдіяльності, соціального захисту, умов для максимальної психологічної та соціально-трудової адаптації та реабілітації.

На вирішення зазначених завдань спрямовані зусилля фахівців у галузі корекційної педагогіки: триває процес реформування спеціальної освіти, пропонується нова стратегія розвитку корекційної педагогіки України. Змінюються підходи до трактування процесу реабілітації людей з вадами здоров'я, впроваджуються у практику ідеї так званої інклюзивної освіти тощо.

У спеціальних закладах освіти створюються умови для всебічного розвитку дітей із психофізичними обмеженнями, забезпечення належного рівня сформованості їхньої соціальної позиції, можливості жити і працювати в широкому соціальному оточенні. Водночас теорія і практика вітчизня-

ної спеціальної педагогіки останніх років доводить, що рівень підготовленості випускників спеціальних загальноосвітніх закладів до самостійного життя та праці є недостатнім.

Зважаючи на недостатній рівень сформованості необхідних поведінкових навичок у вихованців спеціальних освітніх закладів, проблема формування соціальної поведінки підростаючої особистості лишається на сьогодні надзвичайно актуальною. Вочевидь, головна увага педагогів шкіл повинна бути спрямована на забезпечення умов, у яких реалізувалися б специфічні завдання виховання даної категорії дітей. Окреслимо деякі з них.

Дотримання відповідності системи часткових виховних цілей загальній меті виховання

Загальною метою виховання в період перебування учнів у школі (як зазначалося вище) є формування особистості дитини через відкриття їй світу в його цілісності та різноманітності; формування відповідних знань, уявлень, практичних умінь та навичок, які гарантували б дитині адаптацію до життя, здатність орієнтуватися в ньому, адекватно реагувати на явища, події і людей; формування комплексу особистісних якостей і рис характеру, що стали б основою повсякденних дій, вчинків, поведінки; соціальний розвиток особистості, покликаний полегшити її входження в соціум.

Чітке визначення системи часткових цілей виховного процесу допоможе проектувати відповідну діяльність школярів на кожному віковому етапі. Першу групу цілей доцільно спрямувати на розвиток пізнавальної сфери особистості; другу – на розвиток емоційно-ціннісної; третю – на становлення виконавської (поведінкової) діяльності.

При цьому, як слушно зазначає В.О.Липа [19], навчально-виховні та корекційно-розвиткові цілі повинні бути сформульовані в системі, що однозначно визначає очікуваний від учнів розвиток на окремих етапах навчання та виховання, а не ототожнюватися зі змістом чи діяльністю педагога. Відповідно, цілі виховання повинні визначати очікувані зрушення в розвитку учнів у результаті проходження певного навчального курсу чи його частини, тобто орієнтувати на формування тих здібностей, яких не було раніше чи розвиток тих, які потребували коригування.

Забезпечення комплексного підходу в процесі виховання

Суттєвою вимогою до змісту виховної роботи є урахування цілісного характеру особистості, що зумовлює необхідність однаково інтенсивного впливу на всі її сторони. Відповідно, можна виокремити такі складові частини виховного процесу, як формування в учнів моральних знань, переконань, світогляду; моральних почуттів; позитивних рис характеру і волі; навичок і звичок поведінки. Зміст виховання має передбачати комплексний підхід до дитини з порушеннями розвитку, однаковою мірою забезпечуючи формування і розвиток її інтелектуальної, емоційної та вольової сфер. Послідовне дотримання цілісного підходу в процесі виховання учнів набуває не тільки загальнопедагогічного, але й корекційного значення, оскільки сприяє корекції властивих їм порушень зв'язку свідомості, почуттів, поведінки з морально-вольовою сферою.

Забезпечення умов для розвитку особистості в процесі виховання

Педагогу необхідно забезпечити відповідні умови для розвитку особистості школяра (як процесу і результату входження його в будь-яке соціокультурне середовище).

Виходячи із психологічного визначення соціальної адаптації як інтегративного показника стану людини, що відбиває її можливості виконувати певні біосоціальні функції, розкриємо зміст цих функцій в плані формування відповідних умінь у школярів. Такими є:

- адекватне сприймання навколишнього світу і власного організму;
- адекватна система стосунків і спілкування з оточуючими;
- здатність до праці, навчання, організації дозвілля і відпочинку;
- здатність до самообслуговування та взаємообслуговування в сім'ї та колективі;
- адаптивність поведінки у відповідності з рольовими очікуваннями інших.

Формування позитивних рис характеру

Як відомо, характер - це індивідуальне поєднання стійких особливостей людини, що обумовлюють типовий для неї спосіб поведінки в певних

життєвих умовах і обставинах. Створення необхідних умов для здійснення дітьми позитивних вчинків, забезпечення формування у них відповідних стійких звичок у різних сферах діяльності, сприятиме утворенню позитивних рис характеру, що, в свою чергу, обумовлює відповідний спосіб поведінки дитини.

Формуючи позитивні звички, сприяючи виникненню нових мотивів виконання тієї чи іншої дії або вчинку (коли сам процес виконання його стає потребою), ми тим самим впливаємо на всі підструктури психологічної структури особистості, забезпечуючи її гармонійний розвиток. Відтак, формування позитивних звичок соціальної поведінки розглядаємо як один із важливих чинників корекції порушених структурних компонентів особистості аномальної дитини.

Формування звичок моральної поведінки учнів

Засвоєння відповідних навичок ще не забезпечує правильної поведінки. Як свідчать дані нашого експериментального дослідження, школярі, котрі мають певні навички й уміння, не завжди регулярно використовують їх. І основна причина полягає в тому, що набуті знання і сформовані навички не підкріплені звичкою.

Звички виникають у різних видах діяльності та охоплюють різні сторони поведінки особистості: морально-етичну, пізнавальну, світоглядну, культурно-побутову та ін. Звичними можуть стати дії та вчинки, певна організація діяльності, форми дій, ставлення учня до інших людей, до суспільства, прояви певних рис характеру. При цьому слід підкреслити, що звички піддаються свідомому управлінню. В психологічній літературі визначаються такі основні шляхи керування звичками:

а) створення об'єктивних умов, які максимально сприяли б формуванню корисних звичок і послабленню, зведенню до мінімуму шкідливих;

б) розвиток самооцінки і самоконтролю особистості з тим, щоб вона сама, без сторонніх нагадувань дотримувалась позитивних і переборювала негативні звички.

Зважаючи на особливості розвитку дітей із психофізичними порушеннями, необхідно дотримуватися важливого методичного правила фор-

мування корисних звичок, а саме: врахування залежності їх виховання від результату дії [14]. Роль позитивних підкріплень є особливо значною на початкових етапах формування звичок у дитини.

Важливе місце в процесі формування звички посідають: тренування як повторення корисних дій, що закріплюють звичку; нагадування, яке сприяє відновленню фрагментів набутого раніше досвіду; контроль як за-сіб перевірки правильності й ефективності сформованої звички; самоконтроль, що виступає як умова закріплення звички і як відповідний результат, що характеризує активність особистості в процесі формування звички, у відборі корисних і усуненні негативних дій.

Оцінювання поведінки учнів

Надзвичайно суттєвим моментом у процесі формування моральної поведінки є об'єктивне оцінювання педагогами дій дитини та її успіхів. Кожен вчинок, кожна дія школярів повинні оцінюватися за трьома найважливішими показниками:

- практичний результат (що зробили);
- інтелектуальний результат (чого навчилися);
- моральний результат (як виявили себе).

При цьому треба пам'ятати, що діяльність учня, його вчинки, можуть визначатися різними мотивами, зокрема, мотивом досягнення успіху і мотивом уникання невдач. Тому, коли вихователь рідко заохочує дітей за успіхи, а часто карає за помилки і невдачі, у них формується мотив уникання невдачі. Саме цим мотивом вони керуються у своїй діяльності, а не прагненням досягти успіху. Якщо ж увага педагога, а також і значна частина стимулів припадає на успіхи дитини, то, відповідно, складається мотив досягнення успіху. Таким чином, самооцінка дитини безпосередньо залежить від характеру оцінок її успіхів і невдач у різних сферах діяльності, що даються їй вихователем.

Врахування вікових особливостей учнів

Необхідною умовою доцільної організації виховного процесу в спеціальному загальноосвітньому закладі щодо формування в учнів

усвідомленої соціальної поведінки є врахування своєрідності психічного розвитку школярів на кожному з вікових етапів. Разом з тим, це не означає пасивного пристосування методів і форм виховної роботи до наявних у школяра, на даний момент, можливостей. Щоб керувати процесом становлення особистості учня, цілеспрямовано її проектувати, виховання повинно йти попереду психічного розвитку, вести його за собою.

Забезпечення корекційної спрямованості виховного процесу

Ідеальним результатом виховання вважається такий моральний розвиток особистості, при якому збігаються рівні розвитку моральної свідомості і моральної поведінки, коли вчинки, лінія поведінки учнів співпадають з їхніми поглядами, свідомістю, переконаннями.

Саме тому корекційні зусилля повинні бути спрямованими на подолання розриву в розвитку свідомості, поведінки, характеру й почуттів у школярів. Як свого часу зазначав І.Г.Єременко, - на подолання розходження між словом і ділом; намірами, бажаннями і фактичними вчинками; між розумом та емоційними проявами [11]. Вирішення цих непростих завдань здійснюється, як нами вже зазначалося, на основі комплексного підходу до формування особистості дитини, вирівнювання функціонування всіх її сторін.

Корекція у моральному вихованні полягає в тому, що моральна поведінка, світогляд формуються через вплив на чуттєвий досвід і емоційну сферу шляхом максимального залучення кожного вихованця в практичну діяльність дитячого колективу, оскільки у вихованні дітей з психофізичними обмеженнями на всіх вікових етапах найдоступнішим і найважливішим джерелом збагачення етичного досвіду є спілкування учнів між собою та з іншими людьми. Ось чому перед вихователем постає важливе завдання ширше розгорнути систему соціальних контактів кожного учня, виховати потребу в них.

Підсумовуючи сказане, можна визначити провідні принципи, якими повинен керуватися педагог при формуванні соціальної поведінки учнів. Такими є:

- збагачення особистого досвіду моральної поведінки учня як бази для етичних узагальнень;
- спеціальна організація та корекція практичних дій учнів, їхніх перживань;
- формування міжособистісних і внутріколективних відносин;
- подолання замкненості виховного процесу всередині школи та забезпечення тісного зв'язку його з життям шляхом залучення школярів у соціальні відносини людей, що їх оточують, до безпосередньої участі в суспільному житті.

Таким чином, весь зміст виховної роботи в спеціальних школах-інтернатах повинен спрямовуватись на належну підготовку своїх вихованців до життя. Особливо важливо морально загартувати учнів. А це, в свою чергу, досягається забезпеченням тісного зв'язку шкільного виховання з життям.

ДІЯЛЬНІСТЬ ВИХОВАТЕЛЯ І ПСИХОЛОГА В СИСТЕМІ ВИХОВАННЯ ШКОЛЯРІВ

Шкільні роки є надзвичайно важливою ланкою процесу соціалізації зростаючої особистості, адже шкільне середовище як складно організована система дає змогу вирішувати не лише навчальні, але й низку соціально-психологічних завдань (залучення дітей до системи певних норм і цінностей, формування у них відповідних навичок і вмінь, розвиток і примноження контактів з іншими людьми в умовах спільної діяльності, збагачення суспільним досвідом тощо). Водночас аномальний характер психофізичного розвитку вносить значну своєрідність у процес становлення розумово відсталого дитини як особистості, а негативні соціальні наслідки дефекту є значною перешкодою на шляху її повноцінної соціалізації.

Дослідження особливостей корекційно-виховного процесу в спеціальних закладах освіти для розумово відсталих дітей, що проводилося нами протягом кількох років, дозволило виокремити низку досить суттєвих проблем сучасної спеціальної школи-інтернату. Значна кількість із них обумовлена тим, що педагог-вихователь не завжди вміє і прагне з'ясувати причини певних труднощів у виховній роботі з учнями різного віку, попередити й

подолати відхилення в особистісному розвитку школярів, допомогти їм у вирішенні конфліктних питань і ситуацій. Вихователі дуже часто оцінюють особистість учня, не володіючи достатньою інформацією про нього, без розуміння справжніх мотивів його вчинків і дій, використовуючи в основному суб'єктивні враження про дитину та її поведінку, покладаючись на власний досвід та інтуїцію. Привертає до себе увагу не завжди вмiла організація педагогами способів власної поведінки та діяльності, поведінки учнів та різноманітного впливу на них. Досить часто непродуктивність діяльності вихователя пояснюється невмінням аналізувати актуальний психологічний стан як колективу в цілому, так і кожного учня зокрема; оцінювати результати виховних впливів на школярів з урахуванням параметрів їхнього психічного розвитку; застосовувати спеціальні прийоми аналізу конфліктних або суперечливих ситуацій та вчинків школярів, і, відповідно, методично правильно застосовувати засоби виховного впливу.

У той же час сучасні дослідники в галузі корекційної педагогіки, відзначаючи надзвичайну актуальність проблеми психопрофілактики та попередження конфліктів у допоміжних школах, також пов'язують це не лише зі складністю вирішення уже розгорнутих конфліктів розумово відсталих школярів, але й недостатньою психологічною компетентністю педагогів [Ю.А.Бистрова, В.Г.Казанська, В.М.Синьов та ін.]. Відтак педагоги-вихователі потребують допомоги шкільної психологічної служби як необхідного компоненту системи спеціальної освіти, яка наразі знаходиться на стадії становлення, що відзначається багатьма вітчизняними психологами і дефектологами (І.В.Дубровіна, Е.А.Стребелева, Е.А.Екжанова та ін.) і про що свідчить шкільна практика. Як зазначає В.В.Кобильченко, запровадження психологічної служби в системі спеціальної освіти України стало масштабним, проте, до певної міри, стихійним явищем, а власне шкільна психологія й досі розглядається у більшості сучасних вітчизняних підходів як додаток теоретичних і методичних наукових досягнень психології до педагогічної практики [13].

Таким чином, на сьогодні у спеціальній школі створилася досить суперечлива ситуація. З одного боку, метою виховного процесу (а відтак і

завданням педагога-вихователя) є формування особистості дитини, її соціальний розвиток, покликаний забезпечити входження у широкий світ; формування комплексу особистісних якостей і рис характеру, що стали б основою повсякденних дій, вчинків, поведінки; необхідних знань, уявлень, практичних навичок та вмінь, які гарантували б дитині адаптацію до життя, здатність орієнтуватися в довкіллі, адекватно реагувати на явища, події, людей тощо [4]. Разом із тим мета роботи шкільного психолога полягає в тому, щоб "організувати співробітництво з дитиною, спрямоване на її самопізнання, пошук шляхів самокерування власним внутрішнім світом і системою стосунків зі світом зовнішнім" [13, 256].

З іншого боку, вивчення практики роботи спеціальних закладів освіти для розумово відсталих дітей свідчить про укоріненний погляд на планування виховної роботи як на планування виховних заходів, а не процесу формування особистості учня; перетворення виховних заходів у самоціль діяльності вихователя, що, в свою чергу, зумовлює деформацію як змісту, так і послідовності виховних дій, призводить до зміни критеріїв контролю за процесом виховання та оцінки його ефективності; переважання суб'єкт-об'єктних стосунків у виховній діяльності; закріплення у стосунках вихователя й вихованця стереотипів керівництва і підкорення як основної позиції у виховному процесі та ін. [8]. Практична робота педагогів і психолога здійснюється, переважно, паралельно; кожен із них втілює свій підхід до дитини. А недостатність знань педагогів про основні функції шкільного психолога призводить до того, що проблемні питання та конфліктні ситуації вони намагаються розв'язати самостійно, до того ж, не завжди успішно. За нашими даними, лише близько 15% педагогів допоміжної школи звертаються до шкільного психолога із відповідним запитом. Як свідчать наші спостереження, відсутність системного психологічного впливу на учнів призводить до неадекватного сприйняття деякими із них функцій та завдань діяльності психолога. В одних консультації психолога викликають страх, у інших – протест. Учні, психологічний супровід яких не здійснювався з першого класу, на заняттях у психолога пасивні, відчувають значні труднощі під час виконання інтерактивних вправ, завдань із засто-

суванням комунікативних технік. Їм важко діяти у ситуаціях рольових ігор, психогімнастики, психодрами тощо.

У спеціальних школах давно і надійно сформована система комплексного медико-педагогічного підходу до діагностичної, навчально-виховної, корекційно-розвивальної роботи. Взаємодія вчителя, вихователя та лікаря – добре відпрацьований, перевірений часом механізм. Організація ж психологічної служби вимагає від психолога подальшого розвитку й удосконалення системи роботи, що склалася, а головне – чіткого визначення, з одного боку, завдань кожного спеціаліста, що працює з дітьми, з іншого – тих сфер взаємодії, які визначають ефективність роботи усього закладу в досягненні головної мети: підготовці дитини до самостійного життя та успішної інтеграції в суспільство. Отож, важливим завданням спеціального освітнього закладу для розумово відсталих дітей на сьогодні є налагодження тісної взаємодії таких важливих суб'єктів корекційно-виховного процесу як педагог-вихователь і шкільний психолог.

Як зазначається в Положенні про психологічну службу системи освіти України, головними завданнями практичного психолога школи є здійснення діагностичної (вивчення особливостей пізнавального та особистісного розвитку учнів, стану сформованості колективу тощо), корекційної, консультативної та профілактичної роботи. Специфіка роботи у спеціальному закладі освіти для розумово відсталих дітей зумовлена, в першу чергу, розподілом корекційної функції з педагогом. Як відомо, корекції психофізичного розвитку потребують усі вихованці закладів цього типу. Це завдання реалізується педагогічним колективом завдяки спеціально організованій корекційно-виховній роботі. Педагоги-вихователі, разом із шкільним психологом повинні зосередити свої спільні зусилля на розв'язанні проблем, притаманних школярам: це розлади уваги, проблеми спілкування, порушення емоційної сфери, неадекватна самооцінка, комплекс неповноцінності, неадекватне самоставлення, схильність до девіантної поведінки, та ін. [23]. Адже діти з вадами інтелекту, які навчаються в одному класі, відрізняються між собою за віком, структурою дефекту, клінічним діагнозом, розумовими можливостями, готовністю до засвоєння знань, рівнем сформо-

ваності навичок самообслуговування тощо. У кожної дитини своя історія розвитку. Вочевидь, для того, щоб організувати співробітництво з кожним членом виховної групи, вихователю необхідно, спільно із шкільним психологом, постійно вивчати не тільки кожного з учнів окремо, але й учнівський колектив у цілому.

Особливо важливе значення має накопичення відомостей про вихованців шляхом педагогічного спостереження за їхньою поведінкою, емоційними реакціями у різних ситуаціях, у тому числі під час психолого-педагогічного обстеження, під час бесід, виконання доручень, спілкування тощо. Досить часто психодіагностична інформація, отримана шляхом спостереження в процесі експериментального дослідження, може перевищувати значення результатів тестування. Різномічна психодіагностична інформація про вихованців дає підстави для складення об'єктивної характеристики кожного учня і колективу групи, дозволяє знаходити найбільш оптимальні, ефективні шляхи здійснення педагогічних виховних впливів, прогнозувати успіхи та невдачі, проектувати психологічний клімат в класному колективі, передбачати випадки психологічної несумісності, або, навпаки, згуртованості колективу, визначати напрямки та засоби корекції, особливості індивідуального підходу. Необхідним є також визначення змісту корекційно-виховної роботи з колективом вихованців, а також чітке окреслення функцій педагога і психолога. Зокрема, з'ясовується, які саме діти потребують спеціальної допомоги психолога. Це, зазвичай, учні з виразними проблемами у поведінці, з грубими порушеннями окремих пізнавальних функцій, з труднощами процесу адаптації у соціально-педагогічному середовищі, які перешкоджають повноцінному залученню дітей до навчально-виховної діяльності.

Одним із головних завдань спільної діяльності вихователя і психолога має стати реалізація індивідуального підходу у вихованні розумово відсталих дітей, який, зокрема, полягає у виборі необхідних методів і прийомів виховання, у врахуванні індивідуально-психологічних особливостей і деяких якостей особистості, в опорі на сильні сторони дитини [23].

Окрім вивчення індивідуальних особливостей особистості конкрет-

них учнів та здійснення індивідуального підходу, психолог спільно із вихователем має працювати над проблемою вивчення, розвитку та формування колективу. Відтак основними напрямками діяльності мають стати: формування згуртованості колективу групи (класу), розвиток позитивного ставлення один до одного, подолання агресивності та формування емпатійного ставлення до інших, сприяння самопізнанню та ознайомленню із внутрішнім світом однокласників.

Особливої уваги в діяльності шкільного психолога потребує надання педагогу-вихователю практичної та консультативної допомоги в роботі, спрямованій на попередження та усунення конфліктів у стосунках вихованців з товаришами, педагогами, батьками. Адже, як засвідчили наші педагогічні спостереження, у шкільній практиці трапляються випадки, коли безапеляційність і категоричність вимог педагогів (батьків), їх невідповідність можливостям школярів, приниження учнів тощо провокують конфліктні ситуації. І лише спільними зусиллями педагога та психолога можливо виявити проблеми, що стають причиною таких конфліктів і які заважають навчально-виховному процесу; переструктурувати та оптимізувати діяльність педагогів, стратегію їхньої поведінки в складних ситуаціях. Ось чому педагоги у позакласній виховній роботі з розумово відсталими школярами повинні керуватися необхідністю застосування психологічних прийомів безконфліктного спілкування та опановувати навички саморегуляції в складних, конфліктних ситуаціях. Вони повинні знати типові конфліктогени спілкування, розпізнавати й усвідомлювати наявність власних конфліктогенів; уміти позбавлятися від особистісної конфліктності та конфліктних форм і стереотипів поведінки; володіти навичками правильної (адекватної, конструктивної) поведінки в складній ситуації; вміти попереджати деструктивні наслідки поведінки [20].

Психолог радить:³

1. Емоційне збудження учнів долайте виявом протилежної реакції. Намагайтеся переключити увагу учня з об'єкта роздратування на улюблене заняття.

³ Із досвіду роботи психолога спеціального загальноосвітнього навчального закладу для розумово відсталих дітей № 2 м.Києва Т.М.Загороднюк.

1. У будь-якому випадку виявляйте повагу до особистості вихованця, рахуйтеся з його думкою.

2. Будьте рівноправним учасником спільної діяльності, разом із вихованцями виконуйте завдання та беріть участь у іграх (діти братимуть з вас приклад, наслідуватимуть зразки довільної поведінки).

3. Виховні заняття урізноманітнюйте прийомами, які спонукають учнів бути активними, забезпечують зворотній зв'язок.

4. Згуртовуйте колектив учнів, створюйте умови для формування дружніх стосунків у процесі виконання спільних справ, ігор, занять.

5. Плануйте виховну роботу так, щоб усі вихованці були залучені до діяльності, що часто змінює одна одну, бо найкращий відпочинок – це зміна діяльності.

6. Спонукайте учнів до творчості, а отже, – самостійності, пропонуйте їм завдання з елементами креативності.

7. Обов'язково пояснюйте учням мету кожного виду діяльності та прагніть того, щоб вони бачили її результати. Це сприятиме появі мотиву до нової діяльності.

Таким чином, організація корекційно-виховного процесу в спеціальних закладах освіти для розумово відсталих дітей повинна базуватися на основних принципах корекційної педагогіки та спеціальної психології, в умовах тісної взаємодії та співпраці вихователя і шкільного психолога. Це сприятиме ефективному вирішенню діагностичних, навчальних і корекційно-виховних завдань.

2. ПЛАНУВАННЯ ПОЗАКЛАСНОЇ ВИХОВНОЇ РОБОТИ В ГРУПІ

ОСОБЛИВОСТІ ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ В СПЕЦІАЛЬНОМУ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ

Однією з необхідних складових соціалізації людини є виховання як процес планомірного створення суспільством і державою правових, організаційних, матеріальних і духовних умов для розвитку людини. Адже, як писав свого часу давньогрецький філософ Платон, "ніхто не стає гарною людиною випадково". Виховання, перш за все, забезпечує загальний розвиток особистості, на базі якого формується індивідуальність. Створення умов для цілеспрямованого систематичного формування та розвитку дитини як суб'єкта діяльності, як особистості та індивідуальності, і є, на наш погляд, тим суттєвим, що надає вихованню гуманістичного характеру.

Питання ефективної організації процесу виховання дітей із порушеннями психофізичного розвитку завжди були і залишаються в центрі уваги науковців (А.С.Белкін, М.М.Буфетов, Л.С.Виготський, В.В.Воронкова, О.І.Дьячков, Г.М.Дульнев, І.Г.Єременко, М.І.Земцова, С.О.Зиков, В.О.Липа, В.Ф.Мачихіна, В.М.Синьов та ін.). Проте, як свідчать наші дослідження, низка проблем, з якими стикаються сьогодні практики, до певної міри зумовлені також нехтуванням закономірностей процесу виховання [8,9]. Ось чому корекційно-виховна робота в спеціальних закладах освіти має здійснюватися неодмінно з урахуванням основних особливостей виховного процесу.

Виховний процес у **спеціальних освітніх закладах** має загальну з масовою школою спрямованість. Однак, при цьому має свою специфіку, оскільки корекційна педагогіка виходить із розуміння виховання як процесу компенсації та корекції аномального розвитку особистості.

У чому ж полягають основні особливості виховного процесу? Розглянемо його специфіку та якісну своєрідність, спираючись на аналіз загальної та спеціальної педагогічної літератури, а також на результати власних досліджень.

Виховання – це багатофакторний процес, що триває усе життя і в якому дитина є не лише об’єктом, а й суб’єктом виховання. Виховання – це діяльність, спрямована в майбутнє, яка значною мірою залежить від організаторських здібностей вихователя. Педагог спеціального освітнього закладу забезпечує організацію цілеспрямованого корекційно-виховного впливу на особистість учнів з метою формування необхідних якостей у поєднанні з організацією повсякденного життя та діяльності вихованців відповідно до наявного у них розладу і вторинних порушень. Відтак, у своїй діяльності він повинен керуватися необхідністю здійснення індивідуального та диференційованого підходу у вихованні, повною мірою реалізуючи корекційний потенціал виховного впливу на особистість дитини з порушеннями психофізичного розвитку.

Виховання – багатофакторний процес.

Перш за все, слід мати на увазі, що процес виховання – це багатофакторний процес, адже він здійснюється не тільки в школі, але й у сім’ї, в позашкільних закладах тощо. Серед багатьох виховних факторів вирізняють дві основні групи: *об’єктивні* (генетична спадковість і стан здоров’я; соціальна і культурна приналежність сім’ї; обставини біографії; культурна традиція, професійний і соціальний статус; особливості країни та історичної епохи) та *суб’єктивні* (психічні особливості; світогляд; ціннісні орієнтації; внутрішні потреби й інтереси як вихователя, так і вихованця; система відносин із соціумом; організовані виховні впливи на людину з боку окремих людей, груп, об’єднань і всього співтовариства).

Водночас зауважимо, що серйозний вплив на формування свідомості й поведінки учнів, на розвиток їхніх почуттів здійснюють природне середовище, дитячі та молодіжні організації, повсякденна і професійна діяльність, література та мистецтво, радіо й телебачення, кіно і театр тощо.

Така багатофакторність процесу виховання дозволяє розширити сфери виховних впливів, використовувати різні можливості для формування особистості. Водночас це значно ускладнює виховний процес, адже, піддаючись великій кількості різноманітних впливів, вихованці накопичують не лише позитивний досвід.

Виховний вплив на особистість не обмежується шкільним або сімейним вихованням. Успіх виховання залежить від впливу багатьох життєвих факторів та умов, які потрібно вивчати і враховувати.

Виховання – довготривалий процес.

Виховання починається задовго до вступу дитини до школи і продовжується усе життя. Людина накопичує і вдосконалює свій трудовий, моральний досвід, розширює та поглиблює свої знання, оволодіває новими цінностями. Відбувається процес самовиховання та перевиховання. Однак, саме шкільні роки - це час найбільш інтенсивного розвитку особистості, формування характеру й поведінки. Завдяки пластичності й сприйнятливості центральної нервової системи школяра створюються умови для успішного формування та розвитку особистості. Тому саме у цей період здійснюється спеціально організований виховний вплив. Водночас довготривалість процесу виховання зумовлює неможливість виявлення його результатів одразу.

Необхідним є зважений підхід до оцінювання результатів виховної роботи та вибір відповідних критеріїв і показників.

Виховання має ступінчастий характер.

Розкриваючи особливості процесу виховання, слід, мабуть, вказати й на те, що він має ступінчастий характер. Якщо спочатку діти оволодівають початковими уявленнями про правила поведінки (в сім'ї, в школі тощо), у них формуються найпростіші навички поведінки, то надалі, на основі цих початкових уявлень про норми поведінки, у школярів формуються відповідні поняття, виробляються вміння здійснити правильний вчинок. Відбувається розвиток почуттів. Створюється основа для подальшого формування переконань, стійких звичок поведінки, збагачення почуттів та відповідних мотивів. Звісно, такий поділ на етапи є досить умовним, між ними немає чіткої межі. Однак, слід зазначити, що ступені процесу виховання не завжди співпадають із віковими періодами розвит-

ку школярів. Водночас рівень розвитку учнів одного й того ж віку нерідко буває різним, адже у кожного з них свій особливий життєвий шлях.

Вивчення життєвого досвіду школяра, його увлечень, навичок та звичок поведінки, життєвих цінностей тощо допоможе з'ясувати, на який саме елемент виховання слід звернути увагу.

Виховання – концентричний процес.

Особливістю процесу виховання є також концентризм у змісті виховної роботи, адже до одних і тих же якостей особистості доводиться повертатися неодноразово. Але це не просто повторення, а повторення з подальшим поширенням та поглибленням, відповідно до вікових і психофізичних особливостей учнів та рівня їхньої вихованості.

Безумовно, на тому чи іншому етапі виховання у центрі уваги вихователя опиняються різні якості особистості. Наприклад, якщо у молодших класах більше уваги приділяється вихованню дисциплінованості, то в середніх і старших класах – вихованню почуття відповідальності і т.д. Однак усі ці якості формуються і розвиваються одночасно з іншими, для них неможливо встановити певну черговість. Усі якості особистості формуються та виявляються одночасно. Виховуючи одну з якостей особистості, вихователь так чи інакше впливає на інші. Програма виховання є, зазвичай, орієнтовною, оскільки у вихованні можна визначити лише приблизні, орієнтовні терміни формування у школярів необхідних особистісних якостей.

Мета виховної роботи – не проведення виховних заходів, а реалізація процесу формування особистості кожного учня з його, насамперед, позитивними, сильними, і вже потім – із негативними, слабкими сторонами.

Виховання – двосторонній процес.

Процес виховання - це двосторонній та активний процес, і його не можна обмежувати лише педагогічним впливом на вихованців, сприймаючи при цьому вихованця лише як об'єкт виховання, забуваючи про один

із принципів виховання – здатність його (вихованця) до саморозвитку, в зв'язку з чим дитина виступає і як суб'єкт виховання. Вона завжди бере участь у своєму власному розвитку. До того ж форми цієї участі різні (О.І.Кочетов, 1992):

- пристосування до вимог старших, колективу;
- орієнтація на особистість батьків, вихователів, сильного ровесника;
- наслідування як слідування позитивному або негативному прикладу;
- самовиховання як найбільш активна форма участі у вихованні.

Тому виховання, що переходить у самовиховання - це основний показник якості навчально-виховного процесу, а також готовності самої особистості до самостворення, самотворчості.

В найбільш загальному вигляді самовиховання – це усвідомлений, керований самою особистістю розвиток, в якому, в інтересах суспільства і самої особистості, планомірно формуються якості, властивості, сили і здібності людини. Відтак можна сказати, що самовиховання – це, до певної міри, процес максимального усвідомлення особистістю себе, свого місця в навколишньому світі, і своєї поведінки в ньому. Одночасно це і вольовий процес, в якому регулюється весь спосіб життя.

Самовиховання завжди, так чи інакше, пов'язане з вихованням, виступає як його продовження, розвиток, поглиблення, суб'єктивне відбиття в свідомості особистості як суб'єкта виховного процесу.

Самовиховання завжди пов'язане з провідною діяльністю дітей. У ній, через неї воно здійснюється, саме тому, наприклад, у дошкільників і молодших школярів у самовихованні так багато важить гра та ігрові моменти. У молодших підлітків, у зв'язку з посиленням розвитком моторики, значну роль відіграють практичні вправи, тренування. У старших підлітків значною є роль емоційного і вольового компонентів, у зв'язку з бурхливими переживаннями, емоціями, почуттями та необхідністю керувати собою в складних ситуаціях. Починаючи зі старшого шкільного віку, самовиховання виступає, переважно, у формі підготовки себе до професії, до праці в суспільстві і тісно пов'язане із взаємостосунками в колективі, практичною діяльністю, самоосвітою, професійним становленням. Тому самовиховання – це не тільки результат виховання, але й умова його ефективності.

Теорія і практика виховання свідчать, що позитивні наслідки досягаються за умови, коли учні стають активними учасниками формування соціальних відносин у колективі, коли основою життя дитячого колективу є не просте виконання учнями завдань і доручень, визначених вихователем, а безпосередня їхня практична діяльність, яка ґрунтується на ініціативі й самодіяльності. Важливо, щоб зростала активність і творча роль кожної особи, щоб у позакласній роботі створювалось більше можливостей для виявлення цієї активності.

Виховний процес досягає своєї мети лише за умови органічного поєднання цілеспрямованого педагогічного впливу на особистість із організацією життя та діяльності вихованців.

Виховання – значною мірою організаторська робота.

Особливість процесу виховання полягає також і в тому, що значне місце в ньому посідає організаторська робота з дитячим колективом. Ефективність її багато в чому залежить від координації виховних зусиль усіх учасників виховного процесу, від створення гармонійних стосунків в учнівському колективі, від характеру спілкування учнів з дорослими та своїми ровесниками, від залучення батьків та громадськості до виховання дітей.

Виховання в спеціальних закладах освіти будується на основі організації різноманітної та потужної для школярів діяльності. При цьому воно не обмежується процесом опанування навчальних предметів, а продовжується в умовах колективної та індивідуальної діяльності, проведення позакласних заходів тощо. При цьому організаторська робота є дуже важливим і невід'ємним елементом процесу виховання.

Виховна робота є перш за все робота організатора (А.С.Макаренко)

Виховання – це діяльність, спрямована в майбутнє.

При розкритті завдань і змісту виховання важливо враховувати не тільки потреби сьогодення, але й перспективи суспільного розвитку. Слід пам'ятати, що сьогоденні школярі увійдуть в життя за нових суспільних умов. Тому процес виховання потрібно будувати відповідно до

завдань і потреб не тільки сьогодення, але й завтрашнього дня, з урахуванням основних тенденцій розвитку суспільства. Отож, процес виховання – це діяльність, спрямована в майбутнє. Відповідно, результати його є малопомітними для зовнішнього сприймання. У вихованні дуже складно за короткий термін виявити, яких особистісних якостей, звичок набули учні.

Перевірити й оцінити результати виховання значно складніше, ніж у навчанні. Для цього потрібні тривалі спостереження за поведінкою учнів у різних обставинах і ситуаціях.

Виховання – корекційно спрямований процес.

Психофізичні вади розвитку дітей зумовлюють необхідність вирішувати специфічні завдання. Виникає необхідність організувати життя, діяльність і лікування учнів у відповідності з наявним у них розладом і вторинними порушеннями. Особливості дітей із порушеннями психофізичного розвитку розглядаються вітчизняними дефектологами в динаміці, у зв'язку з причинами їх виникнення, їхнім впливом на формування особистості, в залежності від умов життя та розвитку дитини.

Так, раціональна побудова системи виховання дітей можлива лише за умови правильного розуміння структури розладу, тобто у тому випадку, коли вивчено не тільки основні порушення, але й усі подальші відхилення, зумовлені первинним дефектом.

У процесі корекційно-виховної роботи необхідно брати до уваги всі позитивні сторони особистості дитини і враховувати всі можливі компенсаторні механізми. Адже пластичність нервової системи дитини, її пристосувальні можливості дуже великі. Слід пам'ятати, що за сприятливих для дитини умов можна досягнути значних результатів: у процесі навчання й виховання розвивається психіка та особистість дитини, формуються вміння працювати й жити в колективі.

Всі особистісні зміни: замкненість, відчуженість, некритичність, деспотичність, вимогливість до інших, або невпевненість у своїх силах, нерішучість, боязкість – усе це результат неправильної реакції на розлад,

що виявляється при неправильному ставленні до дітей з боку оточуючих. Ці відхилення є найбільш віддаленими від первинного розладу, тому легше долаються. Однак це можливо лише за умови правильно організованого життя, діяльності дітей, правильного ставлення до них з боку дорослих та дітей, що їх оточують.

Відхилення в розвитку особистості, що є своєрідною реакцією на розлад, піддаються вихованню. При цьому виховний вплив, спрямований на їх подолання, дає найбільший ефект за умови врахування причин, що викликали ці відхилення, а також умов попереднього розвитку дитини.

Ідеальним результатом виховання вважається такий моральний розвиток особистості, при якому збігаються рівні розвитку моральної свідомості і моральної поведінки, коли вчинки, лінія поведінки учнів співпадають з їхніми поглядами, свідомістю, переконаннями. Однак домогтися єдності свідомості й поведінки, навіть у процесі виховання школярів, що розвиваються нормально, буває досить складно. Ще більш складним є це завдання, коли йдеться про дітей з обмеженими психофізичними можливостями, тому що розрив між свідомістю і моральною поведінкою у них є дуже значним. Саме тому корекційні зусилля повинні бути спрямовані на подолання дисоціації в розвитку свідомості, поведінки, характеру й почуттів у школярів. Особливу увагу слід звертати на подолання „розриву, розходження між словом і ділом; намірами, бажанням і фактичними вчинками; між розумом та емоційними проявами” [11].

Недостатніми є лише такі кінцеві результати корекційної роботи спеціальних шкіл, як досягнення певної скомпенсованості порушень слуху, зору, мовлення чи інтелекту. Необхідно посилити вплив корекційної роботи на моральний розвиток учнів, на формування у них суспільної свідомості.

Індивідуальний підхід у вихованні.

Виховному процесу спеціального закладу притаманним є здійснення індивідуального підходу до учнів. Такий підхід передбачає передусім

вивчення взаємовідносин між особистістю та колективом, з'ясування тієї позиції, яку займає вихованець стосовно інших членів колективу. Педагог повинен враховувати рівень розвитку мовлення та рівень розвитку особистості (ставлення до себе, до інших, до праці, до своїх обов'язків). Використовуючи всі доступні засоби спілкування, він має забезпечити таке ставлення колективу до кожного з його членів, при якому найкраще долаються відхилення, обумовлені наявним розладом у кожного. Таким чином, індивідуальний підхід завжди передбачає роботу з колективом, у якому перебуває дитина.

Необхідною умовою правильної організації виховного процесу в спеціальному освітньому закладі є врахування своєрідності психічного розвитку учнів на кожному з вікових етапів. Водночас це не означає пасивного пристосування методів і форм виховної роботи до наявних у школяра, на даний момент, можливостей.

Щоб керувати процесом становлення особистості учня, цілеспрямовано проектувати цю особистість, виховання повинно йти попереду психічного розвитку, вести його за собою.

Диференційований підхід у вихованні.

Виховний процес у спеціальних школах-інтернатах будується також на основі принципу диференційованого підходу до учнів. Такий підхід орієнтується на врахування пізнавальних можливостей і особистісних характеристик вихованців, їхніх типологічних відмінностей за певними показниками. Виховний вплив на такі групи школярів здійснюється в різному темпі та на різному рівні складності моральних понять, що засвоюються ними. Таким чином, специфічним у розв'язанні виховних завдань в умовах спеціального освітнього закладу є диференційованість у рівні розв'язання тих чи інших завдань стосовно різних категорій учнів, за умови загальної ідейної спрямованості цієї роботи.

Корекційно-виховна робота у спеціальних освітніх закладах має передбачати не тільки формування в учнів певних рис, схвалених суспільством у вигляді норм, цінностей, ідеалів. Важливо, щоб вони виявились у реальних діях, вчинках школярів, у їхній поведінці.

Вітчизняна корекційна педагогіка виходить із оптимістичного погляду на можливість всебічного розвитку дітей. Практика підтверджує правильність такого підходу. Особливо помітними результати є тоді, коли цей оптимістичний погляд і віра у власні можливості виховуються в самих дітях. Водночас проголошується необхідність поєднувати вимогливість із повагою до слабких сторін дитини, не допускаючи при цьому скидки на дефект, не дозволяючи щонайменших відступів від правил та вимог колективу.

З наступним розвитком дитини вимоги до неї підвищуються. Отже, виховний процес повинен здійснюватися не шляхом зниження вимог і пристосування до розладу, а шляхом послідовного розвитку дитини, її систематичного навчання.

Весь зміст виховної роботи у спеціальних закладах освіти полягає в турботі про належну підготовку своїх вихованців до життя. Особливо важливо морально загартувати учнів. А це, в свою чергу, досягається забезпеченням тісного зв'язку шкільного виховання з життям.

Отже, в процесі виховання доводиться мати справу з особистістю, з її формуванням. Розуміння особистості дитини пов'язане з необхідністю з'ясування її ставлення до праці, до суспільства та суспільних подій, до учіння, до освіти, до себе (своїх можливостей), до членів свого колективу (до своєї праці в колективі). Звідси виникає необхідність детального й повсякденного вивчення особистості, визначення найбільш ефективних прийомів виховання певних груп дітей і кожної з них зокрема.

ОСНОВНІ ВИМОГИ ДО ПЛАНУВАННЯ ПОЗАКЛАСНОЇ ВИХОВНОЇ РОБОТИ В ГРУПІ

Діяльність вихователя допоміжної школи – це безперервний процес вирішення педагогічних завдань, що постають перед ним у вигляді різноманітних педагогічних ситуацій, і яку можна представити у вигляді певного комплексу дій.

1. Вивчення учнів і колективу класу з метою отримання медичних, психологічних, педагогічних даних (сім'я, соціальний і матеріальний стан, стан здоров'я, рівень розвитку, вихованості, індивідуальні особливості).

2. Формулювання виховних завдань, загальних для класу чи окремих груп учнів класу, типових для певного періоду навчання та індивідуальних.

3. Планування виховної роботи: складання плану (оперативного документа для роботи з учнями, вчителями, батьками).

4. Організація і проведення позакласної роботи у відповідності з поставленими завданнями та планом.

5. Аналіз та оцінювання результатів виховання, які виявляються у рівні вихованості учнів.

Даний цикл, від діагностики до оцінювання результатів, може бути представлено чотирма етапами: **діагностика, планування, реалізація плану, аналіз результатів**. На жаль, нерідко на практиці проведення позакласної виховної роботи залишається формальним, зводиться до режимних моментів та заходів, без достатнього усвідомлення вихователями цілей, змісту, засобів і планування результатів. Тому, незважаючи на наявність планів, процес виховання здійснюється досить стихійно і малоефективно, до того ж без достатньої реалізації корекційного потенціалу. Для того, щоб змінити ситуацію, необхідно усвідомити технологічний цикл роботи з групою і технологію роботи з окремими учнями, детально його вивчити та оволодіти на практиці.

ПЕДАГОГІЧНА ДІАГНОСТИКА

Успіх виховної діяльності багато в чому залежить від правильного обліку та об'єктивної оцінки її результатів. Для того, щоб поставити реальні виховні завдання, правильно спланувати й організувати процес виховання, потрібно знати те, що вже досягнуто в галузі формування й розвитку особистості. Йдеться про педагогічну діагностику, яку слід відрізнити від психологічної та від наукового дослідження, хоча між ними є багато спільного. ***Педагогічна діагностика***, спрямована на вивчення процесу навчання та виховання, має на меті відстежувати результати виховання та коректувати його. Вона важлива як зворотній зв'язок у педагогічній системі, для більш оптимальної організації педагогічного процесу. Наука виділяє такі її ***функції***:

- контрольньо-коректувальну (отримання даних і коректування процесу виховання);
- прогностичну (передбачення змін у розвитку учнів у майбутньому);
- виховну (здійснення виховного впливу під час діагностування).

Предметом аналізу вихователя є, переважно, соціально-моральні якості учнів. Для того, щоб оптимально спланувати позакласну виховну роботу, педагог має добре знати учнів, слідкувати за їхнім розвитком, бачити проблеми у їхньому вихованні.

Спостереження.

Найбільш доступним і досить інформативним є спостереження. Під час спостереження педагог має можливість зібрати та описати окремі факти, вияви діяльності, особливості спілкування, поведінки школярів, зокрема: міміку (вираз обличчя, його експресивність та ін.); пантоміміка (хода, жестикуляція, поза та ін.), мовлення (зміст, культура та ін.) тощо.

Методика проведення спостереження передбачає:

- визначення мети та об'єкта спостереження: які саме якості та особливості планується вивчати і з якою метою (одночасно їх повинно бути небагато);

- планування термінів спостереження;
- визначення часу і способу фіксації результатів.

Рекомендується вести щоденник спостережень, де на кожного учня відведено місце для записів.

Спостереження дає можливість бачити зовнішні прояви поведінки. Дані про особистісні якості, цінності, стосунки, мотиви діяльності школярів можна отримати шляхом анкетування та інших опитувальних методів.

Анкетування.

Анкета – це опитувальник із системою запитань, кожне з яких спрямоване на вивчення предмета дослідження. Питання повинні бути короткими, простими, точними, однозначними, зрозумілими та емоційно насиченими. Їх повинно бути не дуже багато тощо.

Процедура анкетування передбачає три етапи:

1. Визначення змісту анкети. Це можуть бути запитання про життєві факти, інтереси, мотиви, оцінки, стосунки тощо.

2. Вибір типу запитань. Запитання можуть бути відкриті, закриті та напівзакриті.

Відкриті запитання передбачають відповіді досліджуваного у вільній формі й різні за змістом. Обробка відповідей на відкриті запитання утруднена, однак вони дають змогу отримати неочікувані та непередбачувані вислови.

Закриті запитання передбачають вибір одного або декількох варіантів відповіді, що містить анкета. Такі відповіді дуже легко обробляються кількісно.

Напівзакриті запитання передбачають вибір одного чи декількох варіантів відповіді з низки запропонованих, водночас досліджуваному надається можливість самостійно сформулювати відповідь на запитання.

3. Визначення кількості та порядку запитань в анкеті.

Слід зазначити, що не завжди метод анкетування є доцільним та доступним для використання у процесі вивчення розвитку осіб із розумовою відсталістю.

Бесіда.

Більш гнучким методом отримання інформації є бесіда, яка за формою може бути вільною або стандартизованою.

Стандартизована бесіда характеризується заздалегідь визначеними запитаннями, що ставляться у певному порядку.

Вільна бесіда має природний, неформальний характер. Вона також проводиться за певним планом, у якому основні запитання визначаються заздалегідь, але впродовж опитування можна ставити додаткові запитання, змінювати формулювання запланованих запитань.

Успішність проведення бесіди визначається дотриманням таких вимог:

- установка на довірливий контакт із досліджуванним зі збереженням достатнього рівня ділових стосунків;
- неприпустимість навіювання відповідей та їх підказування;
- точна і чітка реєстрація відповідей досліджуваного та характеристик його поведінки під час бесіди.

У роботі з розумово відсталими застосування методу бесіди має свої специфічні особливості, зумовлені інтелектуальною недостатністю та особистісною незрілістю цих дітей.

Складаючи план бесіди, необхідно орієнтуватись на знижені інтелектуальні можливості, обмежені уявлення про навколишнє середовище, недорозвиток мовлення розумово відсталих дітей [27]. Тому запитання мають бути конкретними, лаконічними, доступними. Не можна ставити подвійних запитань (на зразок „Де і коли...?“), їх треба розбивати на два окремих. Відсутність відповіді не завжди означає, що дитина не володіє відповідною інформацією. Щоб переконатися у цьому, варто змінити форму запитання або конкретизувати його. Зважаючи на недостатню стійкість уваги та знижену пам'ять дитини, іноді варто повторити запитання.

У бесіді з розумово відсталими необхідно враховувати також властиві їм сповільненість пізнавальних процесів, а також високу стомлюваність. Бесіда не має містити великої кількості запитань і бути виснажливою для дитини. Тому, за необхідності, її проводять у декілька етапів.

Соціометрія.

Для виявлення структури міжособистісних стосунків у групі можна використати метод соціометрії. Під час дослідження у дітей запитують не про їхні стосунки, а про бажання обрати того чи іншого товариша, взяти участь у тій чи іншій діяльності [14].

Соціометричне опитування проводиться у формі інтерв'ю або анкети (залежно від можливостей учнів).

I варіант. Учням пропонують написати спочатку прізвище того, з ким би він хотів сидіти в першу чергу, потім – прізвище того, з ким хотів би сидіти, якщо з першим не вийде, потім – того, з ким би хотів сидіти, якщо не вдасться посадити ні з першим, ні з другим (усього вказати три прізвища).

II варіант. (Вибір у дії). Учням пропонують покласти на парту будь-яким трьом товаришам яскраві листівки (за відсутності інших школярів).

В обох варіантах соціометричного дослідження кожен учень повинен тричі вибрати когось із однокласників. Результати фіксуються в соціометричній матриці [Табл.1].

Таблиця 1.

Результати соціометричного опитування

№ пп	Хто обирає (прізвище)	Кого обирають (прізвище)									Сума обирань
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	
1											
2											
3											
4											
5											
6											
7											
8											
9											

По горизонталі хрестиком позначається, кому подарував листівку (або кого хотів мати сусідою по парті) той чи інший учень.

Хрестики, обведені кружечком, вказують на взаємний вибір. Сума хрестиків по вертикалі є показником кількості обираних, отриманих кожним учнем.

Для шкільної практики пропонують такі кількісні показники становища учнів у системі міжособистісних відносин:

“найбільш популярні” (лідери) – 6 і більше обираних;

“ті, яким надають перевагу” – від 3 до 5;

“ті, якими нехтують” – від 1 до 2;

“ізолювані” – 0 обираних.

Уявлення про *згуртованість колективу* можна отримати, визначивши коефіцієнти взаємності вибору (КВ – співвідношення взаємних обираних до всіх отриманих). $КВ < 50\%$ свідчить про те, що учні в класі не згуртовані. $КВ > 50\%$ свідчить про більш високий рівень згуртованості класного колективу.

Самі лише кількісні показники не розкривають змістовну сторону особистісних відносин. Тому необхідна подальша робота (спостереження, бесіди, твори), яка допоможе з'ясувати, на якій основі будуються взаємостосунки в колективі; чи є найбільш популярні учні дійсно достойними поваги та симпатій однокласників. Про що свідчить високий коефіцієнт взаємності: про дійсну згуртованість колективу на основі позитивних цілей чи про тісний груповий контакт на основі негативних задач.

Для якісного аналізу даних можна запропонувати учням твір або бесіду за таким планом:

- Чи дружний у нас клас?
- Кого з учнів у класі люблять більш за всіх? Чому?
- Кого з учнів нашого класу не люблять товариші? Чому?
- Чи люблять тебе учні класу чи ні? Чому?
- Що потрібно зробити, щоб усі в нашому класі дружили?

Відповіді кожного учня можуть дати матеріал для характеристики мотивів їх відносин.

Таким чином, соціометричне дослідження дає можливість педагогу встановити структуру бажаного спілкування учнів, тих стосунків, які він не завжди може спостерігати.

Проективні методики.

Досить продуктивним є застосування проєктивних методик. Діагностичні дані отримуються на основі аналізу взаємодії досліджуваного з матеріалом, у якому він себе проєкує, виявляє особливості свого сприймання, поведінки (методика незакінченого речення, оповідання, історії; трактування якої-небудь події чи ситуації; малювання чи доповнення малюнка; розігрування ситуації). Ось деякі приклади. „Закінчити речення: Настала неділя, і вся сім'я зайнялася ... (Учень зазвичай пише те, як буває у його сім'ї). Розігрування ситуації: Учень прийшов зі школи, мама дає йому обід і питає: "...". Принцип проєктування особистості в ситуації використовується і в непрямих питаннях анкет і опитувальників, наприклад: Сьогодні мене порадувало ... Мені завжди цікаво, коли після уроків ...

Проведення діагностичних процедур у школі повинно здійснюватися за планом і систематично. Вихователь може здійснювати це самостійно, за сприяння шкільного психолога. Результатом діагностики можуть бути характеристики окремих учнів і всього класу, різні за формою.

Для того, щоб скласти повну характеристику групи, необхідно постійно вивчати не тільки кожного учня окремо, але й колектив класу в цілому. Знання сильних і слабких сторін первинного колективу є умовою організації та проведення в ньому виховної роботи. Це також необхідно для формування особистості кожного члена групи. Вивчати учнівський колектив можна за програмою, в основу якої ми покладаємо запропоновану свого часу М.І.Болдирєвим [2].

1. Загальна характеристика класу.

Загальний розвиток учнів, рівень їхньої пізнавальної діяльності, успішність і працездатність. Інтерес до громадських справ і виконання громадських доручень.

2. Згуртованість класного колективу.

Ставлення учнів одне до одного, до шкільних справ. Бажання і вміння

разом спілкуватися, працювати і проводити дозвілля. Ставлення хлопчиків до дівчаток і дівчат до хлопців. Здатність і бажання захищати членів свого колективу. Реагування школярів на успіхи і невдачі кожного із членів колективу і класу в цілому.

3. Організованість класного колективу.

Вміння учнів самоорганізуватися для виконання колективних справ; розподіляти між собою роботу; організовано виконувати доручення та розпорядження.

4. Громадська думка у класному колективі.

Вчинки школярів, які схвалюються або засуджуються членами колективу класу. Яким чином виявляються схвалення чи осуд. Наявність (відсутність) розбіжності між словами і вчинками учнів.

5. Характер товариських стосунків у колективі.

Наявність дружніх стосунків між учнями в школі та поза її межами. Яким чином виявляються дружні стосунки (уважність до товариша, допомога, взаємодопомога тощо). Вміння виявляти вимогливість до своїх друзів та бачити їхні недоліки (яким чином це виявляється). Ставлення учнів класу до тих, хто гарно навчається, нестигаючих, дезорганізаторів, товаришів із фізичними вадами тощо.

6. Зв'язок класного колективу із загальношкільним.

Володіння інформацією про те, що відбувається в школі та в інших класах. Характер виконання колективом класу загальношкільних доручень (постійно чи епізодично). Зв'язок учнів класу із учнями інших класів. Участь у загальношкільних заходах.

Робота над складанням характеристики класного колективу дасть вихователю необхідний матеріал для розробки змісту програми виховання на наступний період.

У процесі виховання педагог повинен спиратися на розуміння особистості розумово відсталого дитини та створювати належні умови для її формування та розвитку в межах спеціально організованого виховного простору. Відтак вихователь повинен постійно і всебічно вивчати дітей у процесі їх навчання та виховання: їхнє ставлення до будь-якого виду

діяльності, до себе та своїх можливостей, до членів свого колективу та власного становища в ньому.

Об'єктивна характеристика учня неможлива без наявності у педагога достатньої інформації про нього, без розуміння справжніх мотивів його вчинків і дій, без знання інтересів та своєрідності його особистості. Досить часто непродуктивність діяльності вихователя пояснюється, зокрема, невмінням аналізувати актуальний психологічний стан як кожного учня, так і колективу виховної групи в цілому.

Особливо важливе значення має накопичення відомостей про вихованців шляхом спостереження за їхніми поведінковими реакціями, в тому числі – під час бесід, виконання доручень, спілкування тощо. Нерідко психодіагностична інформація, отримана шляхом спостереження може стати більш ваговою, аніж результати тестування.

Знання педагогами прийомів вивчення та оцінки індивідуальних особливостей та рис особистості школяра, володіння різнобічною психодіагностичною інформацією про вихованців дозволяє знаходити найбільш оптимальні та ефективні шляхи педагогічних виховних впливів, прогнозувати успіхи та невдачі, проектувати й створювати психологічний клімат у класному колективі, передбачати випадки психологічної несумісності, або, навпаки, згуртованості колективу тощо. В цьому педагогам-вихователям повинна допомогти шкільна психологічна служба як необхідний компонент системи спеціальної освіти.

ПЛАНУВАННЯ

Успіх виховання залежить від впливу багатьох життєвих **факторів** та умов, які потрібно вивчати і враховувати, плануючи відповідну роботу в учнівському колективі. Зокрема, серед **об'єктивних** можна виокремити такі:

- стан здоров'я кожної дитини;
- соціальна і культурна приналежність сім'ї;
- обставини біографії;
- культурні традиції, професійний і соціальний статус сім'ї;

– особливості суспільного устрою.

До *суб'єктивних* факторів можна віднести:

- психічні особливості, світогляд, ціннісні орієнтації, внутрішні потреби й інтереси як вихователя, так і вихованця;
- систему відносин із соціумом;
- організовані виховні впливи на дитину з боку окремих людей, груп, об'єднань і всього співтовариства.

Під час перспективного планування роботи в групі необхідно керувати виховний процес на поступове розширення сфери спілкування та діяльності, на саморегуляцію і становлення самосвідомості й активної життєвої позиції кожного учня. Відтак, спрямовуємо увагу на розвиток трьох сфер, у яких, власне, і здійснюється становлення особистості: *діяльність, спілкування, самосвідомість*. Це означає, що учень повинен постійно оволодівати новими видами діяльності, що сприятиме розширенню його можливостей як суб'єкта діяльності. Сферу спілкування в контексті соціалізації підростаючої особистості розглядаємо в плані її розширення (примноження контактів з іншими людьми) та поглиблення (перехід від монологічного спілкування до діалогічного, набуття вміння орієнтуватися на партнера, більш точне його сприймання). А розвиток самосвідомості розглядаємо не як набуття особистістю нових рис і характеристик, а як розуміння себе як певної цілісності.

Організація виховного процесу в групі розпочинається із планування відповідної роботи педагогом-вихователем. Проведені нами теоретичні та експериментальні дослідження дали підстави для визначення *основних вимог до планування*, серед яких можна виокремити такі:

1. Чіткість у визначенні загальної мети і часткових цілей виховання.

Метою виховання у спеціальному загальноосвітньому закладі для розумово відсталих дітей визначаємо формування особистості дитини через відкриття їй світу в його цілісності та різноманітті; соціальний розвиток особистості, покликаний сприяти її входженню в соціум; формування комплексу особистісних якостей і рис характеру, що стали б основою по-

вськденних дій, вчинків, поведінки; елементарних знань, уявлень, практичних навичок і вмінь, які гарантували б дитині адаптацію до життя, здатність орієнтуватися в ньому, адекватно реагувати на явища, події та людей.

Загальна мета виховання реалізується шляхом визначення і поетапного досягнення відповідних цілей, спрямованих на розвиток *пізнавальної сфери* (формування свідомості (самосвідомості) особистості, світогляду, на основі засвоєння різнобічних знань, а також – відповідних поглядів, ідеалів, переконань); *емоційно-вольової сфери* (формування емоційно-ціннісного ставлення до явищ навколишнього світу, починаючи від простого сприйняття, готовності реагувати, аж до засвоєння ціннісних орієнтацій і ставлень; формування інтересів і нахилів, переживання відповідних почуттів, формування ставлень, усвідомлення й виявлення їх у практичній діяльності), а також на формування *виконавської (поведінкової) діяльності* (формування, на основі розвитку вольової сфери, уміння й здатності здійснювати процеси саморегуляції).

Суттєвим при цьому є не лише досягнення сформованості у дитини як суб'єкта виховання тих чи інших рис і характеристик, схвалених суспільством у вигляді норм, цінностей, ідеалів. Важливо, щоб вони виявились у реальних діях, вчинках, та поведінці. Іншими словами, виховання має передбачати цілеспрямований вплив на поведінку школяра з метою вироблення навичок і стереотипів поведінки, що ухвалюється в даному суспільстві. При цьому виховні цілі не повинні ототожнюватися зі змістом чи діяльністю педагога, а повинні передбачати очікуваний розвиток особистості учня на окремих етапах навчання та виховання.

2. Конкретність і цілеспрямованість.

Зміст і форми позакласної виховної роботи повинні передбачати реалізацію конкретних цілей і задач. Відтак, залежно від окресленої мети на тому чи іншому етапі, кожна форма роботи матиме свою специфіку використання.

3. Зорієнтованість на особистість школяра.

У своїй діяльності педагог-вихователь повинен спиратися на про-

граму виховання з чітко окресленим змістом корекційно-виховної роботи. Адже виховання має передбачати формування особистості як поетапного процесу.

План виховної роботи не повинен обмежуватися лише переліком виховних заходів, а, насамперед передбачати, як писав А.С.Макаренко, ”програму людської особистості, програму людського характеру”, причому в поняття характеру він вкладає весь зміст особистості, тобто і характер зовнішніх проявів, і внутрішньої переконаності, і політичне виховання, і знання, власне, всю картину людської особистості [21].

При цьому у процесі корекційно-виховної роботи педагог повинен спрямовувати увагу не стільки на специфіку розладів у розвитку того чи іншого учня, скільки на подолання соціальних та психологічних наслідків розладу, оскільки саме вторинні відхилення значною мірою піддаються корекції.

4. Зв’язок виховного процесу з життям суспільства, практичною діяльністю дітей.

– Виховні зусилля школи мають бути спрямованими на подолання замкненості виховного процесу всередині школи та забезпечення його тісного зв’язку з життям суспільства, зокрема, шляхом залучення школярів у соціальні відносини, до безпосередньої участі в суспільному житті. Відтак у позаурочний час необхідно:

– створювати умови для застосування школярами на практиці знань, отриманих на уроці;

– залучати дітей до активної діяльності, сприяючи оволодінню новими її видами;

– сприяти розширенню сфери спілкування (примноження контактів з іншими людьми) та її поглибленню (перехід від монологічного спілкування до діалогічного, набуття вміння орієнтуватися на партнера, більш точне його сприймання);

– широко використовувати умови соціального середовища як фактора формування особистості, сприяючи тим самим подоланню ізоляції учнів від життя.

ОЦІНЮВАННЯ СТАНУ ВИХОВАНOSTІ УЧНІВ

Виховання – це планомірний і цілеспрямований вплив на свідомість і поведінку особистості з метою формування відповідних установок, понять, принципів, ціннісних орієнтацій, що забезпечують необхідні умови для її розвитку, підготовки до суспільного життя і трудової діяльності. Ідеальним результатом виховання вважається такий моральний розвиток особистості, при якому збігаються рівні розвитку моральної свідомості і моральної поведінки, коли вчинки, лінія поведінки учнів співпадають із їхніми поглядами, свідомістю, переконаннями.

Результати виховання знаходять конкретне виявлення в певному рівні вихованості школярів, у формуванні у них певних якостей особистості, в тих змінах, які відбуваються в їхній свідомості та поведінці. Під **рівнем вихованості** розуміємо наявність відповідних знань та стійких навичок і вмій застосовувати ці знання в практиці повсякденної поведінки. Отож, рівень вихованості учнів виявляється, перш за все, у стійких навичках поведінки, у їхніх вчинках і діях, життєвій позиції; у ступені сформованості у них, відповідно до вікових можливостей, найважливіших якостей особливості, які є показниками вихованості. З них такими, що складають основу розвитку всіх інших якостей, можна визначити наступні: доброта, порядність, чуйність, відповідальність, працелюбність, людяність, гідність, патріотизм, культура поведінки [5] (див.табл.2).

Таблиця 2.

Особистісні якості та основні показники їх прояву

Якості особистості	Основні показники прояву
Доброта	<ul style="list-style-type: none">- любов, повага та шанобливе ставлення до людей, своєї родини;- доброзичливість;- щедрість, готовність поділитися з іншими;- готовність допомагати;- терпіння;
Порядність	<ul style="list-style-type: none">- чесність, правдивість, щирість, відвертість;- виконання обіцянок;- визнання власних помилок;- повага до інтересів інших;- дбайливе ставлення до власного і чужого майна;- совість (здатність до морального самоконтролю, самооцінка власних вчинків і виявлення моральної самосвідомості особистості);- справедливість;

Чуйність	<ul style="list-style-type: none"> - уважне, небайдуже, шанобливе ставлення до людей та їхніх почуттів; - співчуття та співпереживання, реагування на чужі радість і горе; - турбота, піклування про оточуючих; - взаєморозуміння; - зацікавленість, небайдужість ставлення до подій життя;
Відповідальність	<ul style="list-style-type: none"> - сумлінне виконання обов'язків; - вірність даному слову; - свідоме ставлення до будь-якої справи; - пунктуальність, обов'язковість; - здатність завершувати розпочату справу; - дисциплінованість; - почуття обов'язку;
Людяність	<ul style="list-style-type: none"> - доброзичливість, повага й довіра до людей; - вірність, чесність у стосунках; - уважність та витримка при спілкуванні; - щирість, душевність; - товариськість;
Працелюбність	<ul style="list-style-type: none"> - любов до праці; - цілеспрямованість, наполегливість, уважність; - активність; - вміння працювати в колективі; - вміння організувати діяльність; - старанність;
Гідність	<ul style="list-style-type: none"> - здатність до адекватної самооцінки; - впевненість у собі; - повага до себе й інших; - витримка, вміння контролювати свої емоції; - толерантність, терпимість у стосунках із людьми;
Культура поведінки	<ul style="list-style-type: none"> - скромність, простота у поведженні; - ввічливість, чемність, гостинність; - вміння спілкуватися; - дотримання правил етикету (форми звертання та привітання, поведінка в громадських місцях, манери, одяг);
Патріотизм	<ul style="list-style-type: none"> - любов та відданість Батьківщині; - шанобливе ставлення до її історії й культури; - дбайливе ставлення до рідної природи, рідного краю; - знання і виконання законів держави (законотриманість); - готовність захищати інтереси Батьківщини та свого народу; - гордість за державу; - інтерес до політичного життя суспільства; - мужність, сміливість; - рішучість; - оптимізм; - інтернаціональні почуття; - коректне ставлення до людей іншої нації

Вихованість людини можна оцінювати за багатьма показниками: за зовнішнім виглядом; мовленням; манерою поведінки в цілому та характерними окремими вчинками; за ціннісними орієнтаціями; за ставленням до

будь-якого виду діяльності; за стилем спілкування.

З'ясування рівня вихованості учнів відбувається в процесі **контролю** за особистісним розвитком вихованців, що забезпечує зворотній зв'язок між педагогом та учнями, і здійснюється він у формі **оцінних суджень та висновків**. Однак перевірити й оцінити результати виховання значно складніше, ніж у навчанні. Для цього потрібні тривалі спостереження за поведінкою учнів у різних обставинах і ситуаціях. При цьому **об'єктами контролю та оцінювання** повинні бути: засвоєння відповідних моральних понять та сформованість рис особистості, значущих для життєдіяльності в суспільстві, готовність і здатність діяти у відповідності з нормами моралі.

Вивчення рівня вихованості учнів є важливим з огляду на те, що виховна діяльність повинна не просто дати дитині суму відповідних знань, навичок та вмінь, а сформувати її життєву компетентність як загальну здатність, що базується на сформованих у неї навичках та звичках соціальної поведінки, і яка гарантує адаптацію до життя, здатність орієнтуватися в ньому, адекватно реагувати на явища, події, людей.

Виявлення рівня вихованості учнів відбувається в процесі контролю. Контроль за особистісним розвитком вихованців забезпечує зворотний зв'язок між педагогом – вихователем і учнями і здійснюється у формі оцінних суджень та висновків.

Об'єктами контролю та оцінювання в процесі виховання особистісного розвитку та ступеня вихованості учнів повинні стати: засвоєння відповідних понять та емоційно – ціннісних рис особистості, значущих для життєдіяльності в суспільстві, готовність та здатність діяти у відповідності з нормами моралі.

Основними функціями оцінювання стану вихованості учнів з особливостями психофізичного розвитку є:

– **контролююча**, яка передбачає визначення рівня досягнень окремого учня (групи, класу), з'ясування рівня особистісного розвитку, що дає можливість педагогу проектувати завдання виховання на кожному етапі розвитку дитини, здійснюючи особистісний підхід з урахуванням структури дефекту, індивідуальних особливостей кожного школяра, добираючи

методи педагогічного виховного впливу відповідно віку;

– **діагностико-коригуюча**, яка зумовлює правильний облік та об'єктивну оцінку результатів виховних впливів на школярів, одержання повної картини психічного та особистісного розвитку дитини, її спонукань, прагнень, намірів, бажань, інтересів, окремих вчинків і поведінки в цілому, їхні мотиви; передбачає з'ясування причин труднощів у взаємостосунках та відхилень в індивідуальній поведінці, внесення коректив у діяльність учня і педагога, спрямованих на усунення ускладнень; дає змогу конкретизувати цілі, тактику й стратегію виховної роботи з колективом, диференційовано підійти до учнів з різними рівнями вихованості;

– **стимулюючо-мотиваційна**, що визначає спеціальну організацію оцінювання стану особистісного розвитку учнів, коли його проведення стимулює відчуття особистісної та суспільної значущості дитини у межах її потенційних можливостей на даний період життєдіяльності, активізує процес оволодіння суспільно заданими нормами, орієнтує учня лише на навчально-виховні досягнення, «викреслюючи» із його свідомості первинну ваду і спричинені нею соціальні та психічні ускладнення;

– **розвивально-виховна**, що полягає у формуванні та розвитку комплексу відповідних особистісних якостей, вміння застосовувати прийоми контролю та самоконтролю поведінки

При визначенні стану вихованості учнів повинні аналізуватися:

1) ступінь сформованості пізнавального компонента становлення моральних якостей (відповідних знань, поглядів, переконань, ідеалів, світогляду);

2) ступінь сформованості емоційного компонента становлення моральних якостей (емоційно-особистісного ставлення до явищ навколишнього світу, починаючи від простого сприйняття, готовності реагувати і аж до засвоєння ціннісних орієнтацій і ставлень; сформованість відповідних інтересів і нахилів, почуттів, ставлень, усвідомлення й виявлення їх у практичній діяльності);

3) ступінь сформованості поведінкового компонента становлення мо-

ральних якостей (застосування відповідних знань, навичок, умінь у різних життєвих ситуаціях, досвід самостійної діяльності).

Основними параметрами сформованості **змістового компонента** можуть слугувати повнота, адекватність, усвідомленість знань; **емоційного компонента** – характер ставлення до норм моралі, його стійкість і дієвість; **поведінкового** – повнота й стійкість застосування знань про норми моралі у поведінці.

Оцінювання результатів виховної роботи має ґрунтуватися на позитивному принципі, що передусім передбачає врахування рівня досягнень та успіхів учня, а не ступеня його невдач.

СТРУКТУРА ПЛАНІВ ПОЗАКЛАСНОЇ ВИХОВНОЇ РОБОТИ

Основними і найбільш розповсюдженими в практиці спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для розумово відсталих дітей є: календарний план вихователя (на рік) і щоденний план роботи з групою.

Календарний план, зазвичай, містить досить багато основних пунктів:

1. Психолого-педагогічна характеристика групи.
 2. Програма вивчення особистості учня.
 3. Основні завдання виховної роботи
 4. Робота з батьками.
 5. Соціально-педагогічний паспорт групи.
 6. Відомості про батьків.
 7. Поради батькам.
 8. Шкільні правила.
 9. Режим дня.
 10. Методичні вимоги і завдання до режимних моментів.
 11. Вихідні орієнтирні вимоги для якісного виконання домашнього завдання.
 12. Пам'ятка для учнів при виконанні домашнього завдання.
 13. Виховні заходи з охорони здоров'я і фізичного розвитку дітей.
- По-передження дитячого травматизму.

Власне календарний план також входить до переліку означених пунктів і складається з переліку тематики виховних заходів із зазначенням дати їх проведення.

Дослідження процесу організації позакласної виховної роботи у спеціальних закладах освіти дозволило нам обґрунтувати та оновити теоретичний зміст науково-методичних засад виховання розумово відсталих учнів з урахуванням перегляду та переосмислення основних позицій традиційного виховного процесу, у відповідності до сучасного етапу розвитку педагогіки, олігофренопедагогіки, спеціальної психології. На підставі узагальнення результатів експериментальних досліджень, а також вивчення досвіду роботи спеціальних закладів освіти в Україні, нами було з'ясовано особливості організації та проведення позакласної виховної роботи, проблеми та умови оптимізації корекційних функцій змісту виховання; визначено та конкретизовано основні вимоги до змісту виховної роботи та її планування. Відтак можемо запропонувати уніфіковану структуру і форму календарного та щоденного плану вихователя, при розробці яких ми прагнули максимально спростити процес планування роботи в групі, зробити його неформальним та більш дієвим.

Зразок календарного та щоденного плану виховної роботи

Структура і форма календарного і щоденного плану вихователя можуть бути різними, головне, щоб вони були зручними для роботи й оперативного коригування. Може бути запропонована така **структура календарного (див.табл.3) та щоденного (див. табл.4) плану.**

Календарний та щоденний план позакласної виховної роботи в групі вихователь розробляє на основі відповідної програми. Програма з виховної роботи для 5-10 класів допоміжної школи розроблена нами за новою структурою, яка, аналогічно новим навчальним програмам, передбачає окреслення не лише предметного змісту виховання (розділ "Змістовий компонент виховання"), а й видів діяльності учнів (відповідних умінь і навичок), спрямованих на його засвоєння (розділ "Актуальні досягнення учнів"). У змісті програми також розкривається спрямованість корекційної роботи,

оскільки корекційно-розвивальна лінія є неодмінною складовою не лише всіх освітніх галузей, але й процесу виховання загалом, принципово важливим компонентом змісту спеціальної освіти (розділ "Срямованість корекційно-розвивальної роботи").

Зміст програми розкривається у восьми розділах, а саме: 1) "Я" (розвиток особистості дитини); 2) "Я і родина" (виховання особистості дитини як члена родини); 3) "Я і школа" (виховання особистості дитини як учня, члена шкільного колективу); 4) "Я і довкілля" (розвиток уявлень про довкілля, природу, формування природовідповідної поведінки); 5) "Я і соціум" (виховання особистості дитини як члена суспільства); 6) "Я і Батьківщина" (виховання особистості дитини як громадянина держави); 7) "Я і мистецтво" (виховання ціннісного ставлення до мистецтва); 8) "Я і праця" (виховання ціннісного ставлення до праці) (див.вище)

Зміст програми виховання групи

Розділ	Тема змісту виховання	Осн. виховні завдання	Осн. поняття	Форми і тематика занять		Види діяльності учнів	Терміни проведення занять	Індробота з уч-нями	Робота з батьками
				Форми	Тематика				
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
„Я” (розвиток особистості дитини)	Культура поведінки Позитивні емоції	Ознайомлення з понят-тям „настрій людини” та відповідними емоціями; - формування вміння диференціювати емоційні стани людини; - формування вміння розпізнавати позитивні емоції за малюнками, за ви-разом обличчя інших.	Настрій, позитивні емоції (радість, задоволення, посмішка, сміх).	Розповідь, дидактична гра, сюжетно-рольова гра.	”Відгадай емоцію” ”Посміхніся людям” ”Радість - кожного дня”	Пізнавальна; ігрова; образотворча.	05.09. 19.09	Іван Д. (залучення до колективної діяльності); Наталя П. (робота з мімікою).	Завдання батькам: звертати увагу дитини на вираз обличчя членів сім’ї при спілкуванні.

Розклад позакласних занять на тиждень

Час дня	До самопідготовки	Після самопідготовки
Понеділок	1. Пішохідна прогулянка- 1 год. 2. Розповідь – 30 хв.	1. Позакласне читання – 30 хв. 2. Заняття з побутової праці –30 хв.
Вівторок	Екскурсія – 1 год.30 хв.	1. Образотворча діяльність – 30 хв. 2. Сюжетно-рольова гра – 30 хв.
Середа	1. Праця – 1 год. 2. Групові ігри – 30 хв.	1. Організаційний час – 30 хв. 2. Заняття предметно-практичною діяльністю – 30 хв.
Четвер	1. Тематична прогулянка – 1 год. 2. Сюжетно-рольова гра – 30 хв.	1. Бесіда – 30 хв. 2. Заняття з правознавства – 30 хв.
П'ятниця	1.Фізкультурно-оздоровче заняття – 45 хв. 2. Дидактич-на гра –45 хв	–

Плануючи свою роботу з групою, вихователь повинен усіяко сприяти розширенню кола спілкування кожного з вихованців; керуватися усвідомленням того, що корекційно-виховний процес не повинен замика-тися в традиційній парі “вихователь – вихованець”, а також у стінах школи. Його результативність багато в чому визначається тим, до якої міри дитина залучена в соціальні відносини, наскільки широкими є її стосунки з людь-ми; наскільки успішно вона входить у світ речей та явищ навколишнього світу; наскільки успішно вона засвоює соціальний досвід, опановує мов-лення, предметні дії, звички, різні форми поведінки. Ось чому, розглядаючи виховання як головну, внутрішню сутність освіти, вважаємо, що воно по-винно забезпечити систематичний і цілеспрямований вплив на свідомість, почуття, волю, поведінку і систему стосунків дитини з метою всебічного розвитку її особистості, підготовки її до виробничої, суспільної та культур-ної діяльності.

3. МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОЗАКЛАСНОЇ ВИХОВНОЇ РОБОТИ В ГРУПІ

ПРИНЦИПИ, МЕТОДИ ТА ФОРМИ ВИХОВАННЯ

Принципи виховання – основні положення теорії виховання, якими керується вихователь у своїй практичній діяльності для досягнення оптимальних результатів. Принципи виховання, об'єктивною основою яких є закономірності процесу виховання, слід розглядати як сукупність керівних ідей стосовно практики виховання і застосовувати їх із певною метою, а саме:

- а) для правильного, обґрунтованого формулювання цілей виховання;
- б) для проектування та побудови цілісного виховного процесу;
- в) для визначення критеріїв ефективності виховного процесу.

У сучасній вітчизняній системі виховання [28] виокремлюють **три групи принципів** виховання:

- 1) Принципи, пов'язані з особливостями людини як об'єкта виховання.
- 2) Принципи, що ставлять вимоги до самого процесу виховання.
- 3) Принципи, що характеризують співвідношення виховного процесу

з довкіллям.

Перша група

(принципи: природовідповідності виховання; гуманізації виховного процесу; опори на позитивне в особистості вихованця).

Принцип природовідповідності (Арістотель, Я.А.Коменський, І.Г.Песталоцці, К.Д.Ушинський, В.О.Сухомлинський та ін.) полягає в тому, що в процесі виховання необхідно максимально враховувати багатогранну природу людини – її анатомічні, фізіологічні, психологічні, вікові, статеві, національні особливості, а також єдність із природою. Цей принцип вимагає від вихователя дотримання наступних правил:

- постійно вивчати і глибоко знати особливості темпераменту, риси характеру, погляди, смаки і звички кожного вихованця;
- вміти діагностувати і знати реальний рівень сформованості таких якостей особистості, як мотиви, інтереси, установки, спрямованість; став-

лення до життя, навчання, праці; життєвих планів, ціннісних орієнтацій;

– постійно залучати вихованця до посильної для нього діяльності, яка забезпечувала би прогресивний розвиток особистості;

– максимально спиратися на власну активність особистості, поєднувати виховання із самовихованням;

– розвивати самостійність, ініціативу, самодіяльність вихованця, намагаючись не керувати, а вдало організовувати і спрямовувати їхню діяльність.

– **Принцип гуманізації** процесу виховання полягає в тому, що основою процесу виховання є любов до людини, повага до особистості вихованця, визнання його прав і свобод. Відтак вихователь у своїй діяльності повинен дотримуватися наступних правил реалізації цього принципу:

– повага до особистості вихованця, його позиції, поглядів, інтересів, схильностей, суджень, права бути самим собою;

– ставлення перед вихованцем розумних і посильних вимог;

– доведення до вихованця конкретних цілей виховання;

– відмова від покарань, які принижують честь і гідність людини;

– визнання права особистості на відмову від формування якостей, які суперечать її переконанням (релігійним, гуманітарним тощо).

Принцип опори на позитивне полягає в тому, що у кожного вихованця потрібно віднайти позитивні якості, спираючись на які вихователь зможе вплинути на негативні риси його характеру і поведінки та розвинути ті, що сформовані недостатньо. З метою оптимальної реалізації даного принципу вихователю слід дотримуватися таких правил:

– уникати конфронтації, протистояння сил і позицій вихователя і вихованця (тільки співробітництво, терпіння і зацікавленість у долі вихованця дає позитивні результати);

– виявляти і підтримувати позитивне в особистості вихованця, не зосереджуючись на недоліках і провинах;

– створювати позитивний фон виховного процесу: спокій, ділову атмосферу співпраці, довіри та взаєморозуміння.

Друга група

(принципи: цілісності виховного процесу; виховання в діяльності і спілкуванні; виховання в колективі і через колектив).

Принцип цілісності виховного процесу розглядається як теоретична база виховної діяльності і передбачає диференціацію форм і засобів масового та індивідуального впливу в залежності від соціально-психологічних, вікових особливостей, освітнього та культурного рівня вихованців, координації зусиль учасників процесу; врахування конкретної виховної ситуації та закономірностей, принципів, особливостей виховання; варіативності методів, форм, засобів виховання.

Виховання в діяльності і спілкуванні. Правила реалізації цього принципу такі:

– забезпечення активності особистості в діяльності та спілкуванні, що передбачає обмін інформацією, вміннями, результатами діяльності, взаємодію у цьому процесі;

– залучення вихованців до різноманітних видів діяльності (ігрової, пізнавальної, трудової, громадської, спортивної, естетичної тощо);

– педагогічне керівництво розвитком особистості у процесі діяльності та спілкування на основі співставлення „зони актуального досягнення” із „зоною найближчого розвитку” (Л.С.Виготський), що дозволяє об’єктивно враховувати зміни, які відбуваються у вихованців;

– забезпечення позитивних міжособистісних стосунків між вихователем і вихованцями (повага, взаємодопомога, довіра і співтворчість).

Організаційні форми виховання класифікують залежно від того, як організовані учні: бере участь у виховному процесі колектив школи – чи класу, невеликі групи дітей – чи окремі з них. Розрізняють такі **форми роботи**:

- фронтальні (масові);
- групові (гурткові);
- індивідуальні.

Ця загальновідома класифікація розкриває організаційні форми, в яких знаходять відображення взаємини вихователів і вихованців, типи їх спілкування. Залежно від методики виховного впливу форми виховної роботи поділяють на групи:

- словесні (інформація, збори, зустрічі, усні газети та ін.);
- практичні (екскурсії, конкурси, спартакіади та ін.);
- наочні (виставки, тематичні стенди, газети та ін.).

Методи виховання – це шляхи і способи спільної діяльності вихователів і колективу вихованців для виконання виховних завдань.

У процесі розвитку педагогічної науки здійснювалися різні підходи до класифікації методів виховання, хоча вона є досить умовною. Адже виховні завдання повинні вирішуватися через комплекс методів, прийомів і засобів. Вважаємо за доцільне скористатися класифікацією, запропонованою В.А.Сластьоніним, згідно з якою методи поділяються на чотири групи.

Перша – методи формування свідомості особистості (бесіда, лекція, дискусія, переконання, навіювання, метод прикладу).

Друга – методи організації діяльності, спілкування та формування позитивного досвіду суспільної поведінки (привчання, тренування, педагогічна вимога, громадська думка, створення виховуючих ситуацій, прогнозування).

Третя (з урахуванням практичних рекомендацій М.Г.Яновської та С.Г.Карпенчук) – методи стимулювання діяльності та поведінки:

а) засоби емоційного стимулювання (влучний добір запитань, аналіз проблемних питань, моральних конфліктних ситуацій, обговорення етичного змісту прислів'їв та приказок, ігрові ситуації проблемно-пошукового характеру, гра);

б) засоби стимулювання різнопланової діяльності школярів і досвіду позитивної суспільної поведінки (гра, змагання, заохочення, покарання).

Четверта – методи самовиховання (самопізнання, самоствавлення, саморегуляція).

Зазначені методи досить детально висвітлені в науково-методичній літературі [М.І.Болдирев, І.Г.Єременко, С.Г.Карпенчук та ін.]. Тому розглянемо лише особливості застосування деяких методів у процесі виховання дітей з особливостями психофізичного розвитку.

Безумовно, раціональна побудова системи виховання дітей можлива лише за умови правильного розуміння структури розладу, своєчасного

вивчення основних порушень, а також усіх відхилень, зумовлених первинним дефектом, урахування вікових особливостей молодших школярів. При цьому необхідно спиратися на сильні сторони дитини з метою здійснення компенсаторного розвитку.

В процесі виховання застосовуються різні засоби впливу на особистість дитини. Однак головне з них – слово. У дітей з особливостями розвитку, порівняно з дітьми, що розвиваються нормально, недорозвиненою є спонукальна та регулююча функції внутрішнього мовлення. Тому вони будують свою поведінку переважно на наслідуванні, під впливом зовнішнього мовлення і за умови доступності їм рівня його узагальнення. Однак ще І.Г.Єременко свого часу наголошував на неприпустимості поширеної концепції більш пізнього залучення переконання в систему виховних методів і переважання вправ і практичного накопичення етичного досвіду. Така установка, на його погляд, неприйнятна, незважаючи на привабливість орієнтування на реальні можливості дитини.

Так, значна кількість учнів молодших класів дійсно не здатна до розуміння етичних узагальнень і осмислення морального обов'язку. Але в тому то й полягає обов'язок педагога, щоб розвивати ці здібності, а не зводити все до того, щоб дитина виконувала лише те, що їй сказано або показано. „Вправи, відірвані від роботи з розвитку самосвідомості, не вдосконалюють дитину морально” [11, с.163].

Ось чому від самого початку виховання дітей одночасно з іншими методами необхідно широко застосовувати **переконання**. Через переконання ми впливаємо на свідомість вихованців, а через нього – на їхню поведінку, почуття, волю, характер.

Необхідно розрізняти дві стадії переконання: **роз'яснення і навіювання**. При застосуванні цих методів вихователь повинен дотримуватися наступних вимог:

- спрямовувати пояснення на формування в учнів знання того, якої поведінки вони повинні дотримуватись (як вони повинні поводитися і чому саме так, а не інакше);

- контролювати власні дії та вчинки, які завжди повинні бути логічними і послідовними, добре зрозумілими учням.

Як свідчить досвід, незрозуміння школярами найзвичайнісіньких речей досить часто викликано не так складністю понять, як незрозумілістю пояснень. Суттєво ускладнює ситуацію неузгодженість вимог з боку дорослих.

Для того, щоб запобігти небажаних наслідків часто властивого дітям некритичного ставлення до негативних сторонніх впливів, необхідно від самого початку розвивати у них критичне мислення. „Важливо, щоб уже з перших днів перебування в школі учні привчалися діяти, поважаючи добро і правду не з корисливих цілей або принципів „так я хочу”, „так подобається”, „так інші роблять”, а з переконання в тому, що тільки так і потрібно чинити” [11, с.164].

Доцільність застосування тієї чи іншої форми **навіювання (зауваження, порада, прохання, вимога, етична бесіда)** залежить від:

- характеру порушення правила (норми), його причин і обставин;
- ступеня розуміння учнем його наслідків.

А ефективність зазначених методів зумовлюється умінням педагога емоційно користуватися словом, доповнюючи своє мовлення виразною мімікою обличчя, жестами. При цьому на дітей сприятливо впливає спокійний діловий тон, тихе мовлення, посмішка, лагідний погляд.

Незамінним засобом наочності у вихованні дітей, яким притаманна конкретність мислення, є **приклад**, вчинки та дії знайомих і авторитетних людей. Однак слід пам'ятати, що позитивний вплив прикладу на дітей не виникає автоматично. Наслідування повинно бути доцільно скоригованим, адже діти з особливостями психофізичного розвитку схильні наслідувати не лише позитивні, а й негативні вчинки. І заборони в таких випадках є малоефективними. Головним завданням педагога є перебудова внутрішньої установки дитини і переорієнтація її з негативного в позитивне русло.

Коригуючи поведінку школяра, переробляючи вже сформовані негативні стереотипи на позитивні, працюючи над закріпленням кожного позитивного новоутворення особистості, педагоги нерідко стикаються з ситуацією, коли під впливом сторонніх подразників відбувається руйнування

скомпенсованої поведінки і повернення колишньої симптоматики. Ось чому вихователь повинен володіти арсеналом стимулюючих засобів, за допомогою яких він міг би утримувати стан скомпенсованої поведінки (вчинку, звички) на рівні останнього досягнення. Найважливішими та найефективнішими з них є **заохочення** та **покарання**. Ступінь ефективності при застосуванні даних методів залежить від співвідношення між реальним рівнем вихованості, самооцінюванням дітей та оцінкою вихователів. Адже у вихованців, зважаючи на структуру розладу кожного з них, а також наявний комплекс вторинних відхилень, реакція як на заохочення, так і на покарання, буде абсолютно різною.

Під час проведення навчально-виховних занять, в процесі яких формуються особистісні якості, вихователі повинні дотримуватися деяких вимог, а саме:

- на виховних заняттях необхідно логічно продовжувати роботу, розпочату на уроках;
- спиратися на знання, здобуті учнями на уроках, поглиблювати та поширювати їх, формуючи та розвиваючи на їх основі стійкі переконання і відповідні стереотипи як окремих дій, так і поведінки в цілому;
- планувати заняття у певній системі, дотримуючись принципу послідовності, наступності, концентричності;
- враховувати первинні та вторинні розлади кожного з учнів, вікові та індивідуальні особливості, їхні інтереси та бажання.

Таким чином, застосування різноманітних форм та методів виховання покликане (як зазначається в „Концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності”) „формувати в особистості когнітивні, нормативні та поведінкові норми, що включають в себе вироблення умінь міркувати, аналізувати, ставити питання, шукати власні висновки, брати участь у громадському житті..., захищати свої інтереси, поважати інтереси і права інших, самореалізуватися тощо” [16].

ОРГАНІЗАЦІЯ ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ В ГРУПІ

Виховний процес у спеціальному освітньому закладі є частиною загального процесу формування особистості, котрий поєднує як навчання та виховання у школі, так і виховання у сім'ї, а також вплив соціального оточення дитини. З точки зору педагогіки, процес виховання – це свідомо організована взаємодія педагогів і вихованців, організація і стимулювання активної діяльності вихованців щодо оволодіння ними соціальним і духовним досвідом та відповідними цінностями (І.Ф.Харламов). Даний підхід зорієнтовано на активну діяльність школяра, який вважається не лише об'єктом, але й суб'єктом виховання. Йдеться про особистісно-діяльнісний підхід до виховання, прийнятий на сьогодні у вітчизняній теорії та про необхідність уникати розуміння виховання як одностороннього впливу на особистість.

В процесі організації позакласної виховної роботи слід спиратися на розуміння особистості розумово відсталого дитини з урахуванням закономірностей її психічного розвитку, доцільності проектування віддалених цілей і результатів виховання та розвитку з відповідним змістовим, технологічним і матеріальним забезпеченням. *Цільовими орієнтаціями* процесу формування особистості школяра (із урахуванням запропонованих Г.К.Селевко [26] можна визначити такі:

- допомога дитині у подоланні соціально-педагогічних труднощів, вікових криз тощо;
- корекція відхилень у розвитку та поведінці;
- створення позитивної Я-концепції;
- формування адекватної самооцінки;
- розвиток інтелектуальної сфери;
- розвиток емоційно-вольової сфери;
- розвиток виконавської (поведінкової) діяльності;
- формування та закріплення позитивних моральних основ особистості дитини;
- адаптація в колективі ровесників, залучення дитини в соціальні та внутріколективні стосунки;
- соціальна реабілітація дитини;
- залучення дитини до соціально значущої і трудової діяльності.

При цьому слід пам'ятати, що виховний процес досягає своєї мети лише за умови органічного поєднання цілеспрямованого педагогічного впливу на особистість із організацією життя та діяльності вихованців.

Мета виховної роботи – реалізація процесу формування особистості кожного учня з його, насамперед, позитивними, сильними, і вже потім – із негативними, слабкими сторонами. Як свідчить практика, перетворення виховних заходів у самоціль діяльності вихователя зумовлює деформацію як змісту, так і послідовності виховних дій, призводить до зміни критеріїв контролю за процесом виховання та оцінки його ефективності.

Процес виховання полягає в соціальній взаємодії педагога і вихованця та реалізується шляхом організації діяльності дітей. Результат дій педагога виявляється у якісних зрушеннях у свідомості та поведінці школяра. Сучасну концепцію виховання можна охарактеризувати поняттями: взаємодія, співробітництво, виховні відносини, педагогічна ситуація, соціальна ситуація розвитку [10]. Відтак виховувати – це означає організовувати змістовне життя і розвивальну діяльність дітей спільно з дорослими.

Питання ефективної організації процесу виховання дітей із порушеннями психофізичного розвитку завжди були і лишаються в центрі уваги науковців (А.Белкін, М.Буфетов, Л.Виготський, О.Дьячков, Г.Дульнев, І.Єременко, М.Земцова, В.Мачихіна та ін.). Визначаються основні принципи, завдання, форми і методи виховання, виокремлюються основні напрямки виховної роботи (моральне, трудове, фізичне, естетичне та ін.), даються рекомендації щодо організації роботи з учнівським колективом тощо. Процес виховання у допоміжній школі здійснюється за спільними з масовою школою напрямками. При цьому враховується, що будь-яке виховне заняття чи захід повинні мати корекційну спрямованість і сприяти здійсненню коригуючого впливу на особистість учня.

Основний закон виховання стверджує: виховувати – означає організовувати діяльність дітей. Адже людина розвивається, і лише у

процесі спільної діяльності з іншими людьми і в ході спілкування з ними у неї формуються життєво необхідні навички, цінності, почуття. Тому педагог, для досягнення виховних цілей, повинен уміти організовувати різноманітну діяльність учнів.

Усі види позаурочної діяльності, які можливі у школі (пізнавальна, громадська, естетична, трудова, діяльність дозвілля тощо), тісно пов'язані зі змістом навчання та виховання і мають на меті досягнення відповідних навчальних та виховних цілей. Так, наприклад, **пізнавальна діяльність** слугує розвитку пізнавальних інтересів, накопиченню знань, формуванню розумових здібностей тощо. Організовується вона в таких формах позаурочної роботи, як повідомлення, розповіді, уроки народознавства, екскурсії, конкурси, огляди літератури та ін. **Громадська діяльність** передбачає участь школярів в органах самоуправління, різних учнівських та молодіжних об'єднаннях у школі та поза її межами, участь у трудових акціях тощо. Це відбувається у таких формах, як шкільні (класні) збори, засідання, свята, вечори, трудові десанти та ін. **Естетична діяльність** сприяє розвитку художнього смаку, відповідних інтересів, здібностей дітей, що реалізується у таких формах позакласної роботи, як: інсценування, конкурси, мистецькі гуртки, концерти, екскурсії в музеї, відвідування театру та багато іншого. **Діяльність дозвілля** передбачає змістовний, розвивальний відпочинок, вільне спілкування. Плануючи даний вид діяльності школярів, педагог повинен дотримуватися позиції вихователя, а не стороннього спостерігача. Дозвілля учнів може проходити в найрізноманітніших формах: ігри, змагання, спільні прогулянки, вечори відпочинку, колективні дні народження тощо.

Деякі методисти виокремлюють як окремий вид **ціннісно-орієнтаційну діяльність**, що, по суті, є психологічним процесом формування ставлення до світу, формування переконань, засвоєння моральних та інших норм життєвих норм, – усього того, що називають цінностями. Для цього можна успішно використовувати такі форми, як: моральні бесіди, класні збори, дискусії, уроки пам'яті, уроки етикету та ін.

Діяльність школярів повинна бути багатогранною та різноманітною, оскільки це створює підґрунтя для оптимального перебігу процесу фор-

мування особистості. Види діяльності не мають певних меж: вони видозмінюються, оновлюються, на якомусь етапі стають більш, або менш актуальними. Тому перелік видів діяльності може бути лише відносним. Спосіб організації кожного із видів діяльності вимагає від педагога творчого підходу. Слід при цьому враховувати, що одні й ті ж самі форми можуть стосуватися різних напрямків діяльності школярів. Тому методисти радять застосування *комплексних форм виховання*, які узагальнюють сукупність виховних впливів, форм і методів.

Надзвичайно важливим є уміння педагога методично правильно обрати та організувати ті чи інші форми роботи з учнями. Вони повинні відповідати змісту даного виду позакласної роботи, враховувати інтереси школярів, бути найбільш результативними. У допоміжній школі вибір форми організації значною мірою залежить також від типологічних особливостей учнів, особливо від ступеня розвитку у них самостійності та пізнавальних можливостей.

Особливу увагу слід приділяти *індивідуальній роботі* з окремими учнями, яка повинна логічно поєднуватися з усіма іншими формами організації позакласної діяльності школярів. Сенс індивідуальної роботи не лише в тому, щоб створити сприятливі умови для розвитку індивідуальних здібностей учнів, але і в тому, щоб створити умови для залучення їх у колективні форми роботи шляхом розвитку їхніх пізнавальних можливостей, а особливо – самостійності та ініціативності [11].

У практиці роботи допоміжних шкіл традиційно застосовуються різноманітні форми *масової роботи*. Це, наприклад, проведення свята, у якому беруть участь усі класи: учні допомагають прикрасити приміщення до свята; під керівництвом педагогів готують виступи та костюми для них; організовують виставки дитячих робіт та ін. У рамках масового заходу проводяться ранки для молодших класів і вечори для старших школярів, зустрічі з цікавими людьми, змагання, масові ігри.

При цьому слід пам'ятати, що на розумово відсталу дитину негативно впливають як метушливість, покvapливність, хаотичність дій, крики, так і одноманітність, надмірна тривалість окремих заходів, виступів тощо.

Ось чому необхідною є чітка організація всього комплексу заходів, суворе регламентація дій усіх учасників та організаторів, урахування, в першу чергу, зацікавленості та підтримання інтересу до події у її учасників, школярів, а не глядачів.

Під час організації та проведення масових форм позакласної виховної роботи слід пам'ятати, що розумово відсталі школярі, переважно, не залучаються до активної роботи, залишаючись пасивними співучасниками заходів. Водночас, за умови методично правильної організації значно збільшується кількість активних учасників, у них зникає страх спілкування, сором'язливість, байдужість до спільних справ, формується віра у власні сили і можливості, а найголовніше – учні набувають навичок спілкуватися, жити і працювати в колективі.

Найбільш поширеною і досить результативною формою *групової роботи* у допоміжній школі є гурткова. Вона дає змогу задовольнити потреби більшості учнів, враховуючи ступінь основного дефекту та особливості вторинних порушень. У ході занять у гуртках педагог має можливість, окрім основного завдання (навчити дітей співати, танцювати, вишивати, конструювати тощо), сприяти виникненню ситуацій взаємодопомоги та взаємопідтримки, розширенню кола спілкування, формуванню у них комунікативних навичок, уміння поводитися в колективі тощо.

Педагог-вихователь повинен дотримуватися правильної методичної організації усіх форм роботи. Зокрема, слід усвідомлювати, що в різних формах виховної роботи переважають ті чи інші *засоби впливу*. Наприклад, у бесіді, на зборах тощо, головним буде вплив словом, інформацією (доречним стане метод переконання). У змаганні, конкурсі, трудовій акції тощо, - гра, дія, діяльність. Під час інсценування вплив здійснюється за допомогою образу, видовища, спільним естетичним переживанням. Безумовно, у більшості форм *слово, образ, гра, дія* тісно поєднуються, але вихователь повинен розуміти, що саме є основним засобом впливу, і залежно від цього організувати будь-яку діяльність дітей.

Аналізуючи різні підходи до організації діяльності школярів, С.Карпенчук зупиняється на схемі організованої, раціональної діяльності

(за Т.Котарбинським), що передбачає три основні фази: 1) підготовка; 2) виконання; 3) контроль. Суттєвим є те, що ці фази властиві як індивідуальній, так і колективній діяльності. Вони, у свою чергу, складаються із окремих компонентів діяльності.

1. Підготовка:
 - а) визначення мети;
 - б) вивчення умов діяльності;
 - в) планування;
 - г) підготовка умов діяльності та її організація.
2. Виконання:
 - а) виконання операцій;
 - б) поточний контроль;
 - в) усунення непередбачених перешкод.
3. Підсумковий контроль:
 - а) оцінка підсумкового результату;
 - б) оцінка перебігу діяльності;
 - в) пропозиції на майбутнє [12].

Ця схема має стати відповідним орієнтиром організації різних видів діяльності. Саме тим, що на практиці окремі організаційні фази не беруться до уваги, чи здійснюються недосить чітко, зумовлюється значне зниження виховного ефекту діяльності.

З метою оптимізації позакласної виховної роботи в плані формування особистості та корекції порушень у розвитку учнів, необхідно підтримувати сприятливі для цього **умови**. Вони є загальновідомими в теорії олігофренопедагогіки, але не завжди чітко і послідовно дотримуються на практиці. Такими є:

- обов'язкове виконання режиму дня, що дозволяє розумно чергувати різні види діяльності та сприяє засвоєнню норм поведінки;
- реалізація індивідуального підходу, що здійснюється на основі вивчення учнів;
- забезпечення усім вихованцям посильної участі в різних видах діяльності;

- організація доручень дітям, результати виконання котрих є наочними та відчутними;
- забезпечення конкретного застосування предметних результатів діяльності кожного учня;
- ретельний і систематичний контроль та оцінювання будь-якого виду діяльності учнів.

Педагогу необхідно враховувати індивідуально-особистісні якості кожного учня – його інтереси, мотиви діяльності, звички, самооцінку, рівень домагань, становище у колективі однокласників, ставлення до товаришів, педагогів, навчання, праці, гри. З урахуванням цих даних визначаються як тактичні, так і стратегічні лінії індивідуального підходу до учня.

Особистісно орієнтоване виховання, яке має на меті досягнення усвідомлення вихованцем себе як особистості, неможливе без шанобливого ставлення до дитини з боку значущих для неї дорослих. Психологи рекомендують вихователю у практиці своєї роботи дотримуватися відповідної **виховної позиції**: а) розуміння дитини, б) визнання дитини, в) прийняття дитини.

Для ефективної організації виховного процесу необхідно, щоб процес розуміння вихованців вихователем у цілому був результативним. Відтак, педагог повинен володіти такими якостями:

- здатністю сприймати й адекватно інтерпретувати поведінку дитини у кожний момент її діяльності та спілкування, фіксувати зміни в почуттях і вчинках, визначати причини, що призвели до цих змін;
- умінням виявляти та порівнювати характер змін, які настають у вербальній і невербальній поведінці вихованців, робити правильні висновки;
- умінням уникати суб'єктивного пояснення та оцінювання поведінки вихованців;
- здатністю вчасно сприймати і правильно оцінювати емоційний стан

дитини через експресивні моменти спілкування (міміка, поза, жести і рухи, інтонація і темп мовлення) [1].

Представники гуманістичної психології вважають, що педагог, котрий прагне до особистісно центрованого виховання, повинен дотримуватися таких **правил у педагогічному спілкуванні**:

- демонструвати довіру дітям;
- допомагати дітям формулювати цілі, що стоять перед групою чи індивідом;
- виходити з того, що у дітей є мотивація до навчання;
- бути для учнів джерелом досвіду з усіх питань;
- виявляти емпатію – здатність розуміти, відчувати внутрішній стан, особистість учня і приймати його таким, яким він є;
- бути активним учасником групової взаємодії;
- володіти стилем неформального теплового спілкування з учнями;
- володіти позитивною самооцінкою, виявляти емоційну рівноваженість, упевненість у собі, життєрадісність.

Педагог повинен створити таку моральну та психологічну атмосферу в колективі, яку б характеризувала віра дітей у власні можливості, віра в позитивні цінності та ідеали, в можливість зробити своє життя кращим.

Зважаючи на значні труднощі в самостійному усвідомленні тих відносин і поведінкових актів, які залучені в спеціально організовану педагогом діяльність, постає важливе виховне завдання: допомогти розумово відсталим учням виокремити, осмислити, узагальнити ті моральні норми, які необхідно засвоїти. Адже неусвідомлене засвоєння норм поведінки робить навички поведінки нестійкими. Міцне та усвідомлене засвоєння норм моралі забезпечується за умови активної участі вихованців у всіх видах діяльності, за умови розширення та поглиблення досвіду їхньої практичної діяльності.

Результативність корекційно-виховного процесу багато в чому визначається тим, до якої міри дитина залучена в соціальні відносини,

наскільки широкими є її стосунки з людьми; наскільки успішно вона входить у світ речей та явищ навколишнього світу; наскільки успішно вона засвоює соціальний досвід, опановує мовлення, предметні дії, звички, різні форми поведінки. Ось чому, розглядаючи виховання як головну, внутрішню сутність освіти, вважаємо, що воно повинно забезпечити систематичний і цілеспрямований вплив на свідомість, почуття, волю, поведінку і систему стосунків дитини з метою всебічного розвитку її особистості, підготовки її до виробничої, суспільної та культурної діяльності.

МЕТОДИКА ПРОВЕДЕННЯ КОРЕКЦІЙНО-ВИХОВНИХ ЗАНЯТЬ

Як свідчить аналіз сучасних підходів до організації позакласної виховної роботи, а також практика роботи спеціальних освітніх закладів, актуальним на сьогодні лишається з'ясування особливостей організації корекційно-виховного заняття, визначення та конкретизація основних вимог до його структури та методики проведення. Адже від чіткої організації заняття, визначення педагогом його мети, виду діяльності учнів, послідовності роботи, застосування відповідних форм, методів і засобів виховного впливу, – значною мірою залежить ефективність виховання розумово відсталої дитини, підвищення результативності корекційного впливу на її особистість.

Одним із аспектів нашого дослідження проблеми оптимізації процесу позакласної виховної роботи з розумово відсталими учнями стало визначення чіткої методики проведення позакласних виховних занять. Ми виходили із розуміння виховного заняття **як змістовно-структурної одиниці процесу виховання**, як окремої ланки спільної діяльності вихователя і вихованців, спрямованої на реалізацію загальної мети і часткових цілей виховання. Ця діяльність має бути регламентована програмою виховання та відповідними планами (шкільним, календарним, щоденним).

Доречним, на наш погляд, є застосування характеристики, яку свого часу наводив І.Г.Єременко стосовно уроку, саме до виховного заняття: "Чіткий, розмірений порядок роботи, суворе дозованість розумового та фізичного навантажень, наявність постійно діючих педагогічних стимулів,

що спонукають до активної діяльності, ... створюють найсприятливіші умови для навчання розумово відсталого дитини, попереджають нервово-психічні перенапруження” [11, С.123].

Відтак, при розробці системи експериментальних корекційно-виховних занять, які проводилися з учнями допоміжної школи в позаурочний час, ми дотримувалися єдиного підходу до методики їх проведення. Обов'язковими вимогами до ходу заняття стали такі: чітке визначення теми і мети, наявність методичної поради до його проведення, словникової роботи з поясненням нових слів, запитань до дітей з теми заняття, окремого блоку так званих проблемних запитань, а також підведення підсумків з обов'язковим формулюванням морального правила на заключному етапі заняття.

Кожне заняття проводиться в три етапи. *Підготовча частина* (5-10 хвилин) передбачає нервово-психічну підготовку учнів. Йдеться про налаштування учнів на певний вид діяльності, приведення нервово-психічної сфери в оптимальний стан, котрий дозволяв би продуктивно працювати; активізацію уваги, мислення, пам'яті, інтересу школярів до сприймання та засвоєння нового матеріалу; з'ясування стану сформованості відповідних понять та уявлень учнів із теми, яка вивчається; актуалізацію необхідних знань. З цією метою можна застосовувати спеціальні вправи на активізацію уваги, мислення, пам'яті, пов'язані з темою заняття; дидактичні ігри, елементи ручної праці, співи, малювання, загальнорозвивальні фізичні вправи тощо.

Основна частина (25-30 хвилин) включає:

- а) визначення теми й мети заняття;
- б) розкриття теми (на прикладі поведінки дійових осіб оповідання, безпосередніх учасників події, що обговорюється, учасників рольової гри; в ході аналізу спеціально дібраних прикладів, що відображають істотні ознаки понять тощо);
- в) словникову роботу (пояснення та з'ясування з учнями незнайомих слів і висловів);
- г) аналіз ситуації, що обговорюється;

- д) аналіз поведінки учнів в аспекті теми, що обговорюється;
- е) визначення морального правила;
- е) поточний контроль, усунення непередбачених перешкод;
- ж) повторення та узагальнення набутих знань;
- з) визначення разом із учнями конкретних порад щодо покращення їхньої поведінки в аспекті теми заняття.

Заклучна частина передбачає:

- а) підсумковий контроль (оцінка підсумкового результату, успіхів учнів, перебігу діяльності; пропозиції на майбутнє);
- б) налаштування школярів на зміну діяльності (зі стану праці – на відпочинок).

Наприкінці заняття школярі залучаються до спільної роботи, яка має заспокоїливо діяти на збуджених дітей і виводити інших із стану загальмованості, який може виникати від перевтоми (спокійні рухливі і дидактичні ігри, елементи драматизації, колективні співи, прогулянка та ін.).

Залежно від форми виховного заняття, деякі етапи роботи можна відносити до підготовчої або до основної частини. Так, наприклад, під час проведення екскурсії чи сюжетно-рольової гри з вихованцями, –визначення мети, вивчення умов, планування та підготовку умов діяльності відносимо до підготовчої частини заняття. Під час проведення бесіди, уроку етикету тощо, – до основної.

МЕТОДИКА КОРЕКЦІЙНО-ВИХОВНОЇ РОБОТИ З ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТІСНИХ ЯКОСТЕЙ УЧНІВ

Експериментальне вивчення процесу виховання учнів допоміжної школи в позаурочний час, яке проводилося нами, дозволило виявити низку принципових питань, без вирішення яких реалізація корекційного потенціалу цього процесу в спеціальному освітньому закладі є мало-ефективною. Зокрема, на часі стало визначення основних напрямів, змісту, форм і методів корекційного виховання, які цілеспрямовано та ефективно забезпечували б процес формування особистості з комплексом притаманних їй якостей і рис характеру, що є основою відповідного способу мислення та спонукальною силою повсякденних дій, вчинків, поведінки. Адже, як свідчать результати дослідницької роботи [4], планування та проведення відповідної роботи в школі не завжди здійснюється із дотриманням певної системи та логічної послідовності, до того ж реалізація комплексного підходу до формування особистості школяра зазвичай лише декларується. Це зумовлено значною мірою недостатнім розумінням педагогами основних цілей, змісту, форм, методів і загальною сутності процесу формування особистості, його місця у загальному корекційно-виховному процесі, відсутністю основних орієнтирів та відповідних методик.

Усе це зумовило необхідність розробки змісту виховання та методики формування особистісних якостей у розумово відсталих учнів у позаурочний час, експериментальна апробація яких здійснювалася в спеціальних загальноосвітніх закладах м.Києва.

Оскільки ми розглядаємо процес формування особистості як такий, що поєднує в собі результати впливів багатьох напрямків виховання, то при визначенні змісту виховання та розробки програм з позакласної виховної роботи для 1-4 та 5-10 класів допоміжної школи ми виходили з необхідності забезпечити формування особистості школяра комплексно, засобами морального, трудового, екологічного, естетичного та інших напрямків виховної роботи.

При розробці **методики формування особистісних якостей**⁴ ми вважали за необхідне спрямувати увагу на вирішення основних завдань виховання, які, власне, полягають у цілеспрямованому формуванні свідомості, розвитку почуттів, у виробленні навичок і звичок поведінки.

Робота щодо формування відповідних особистісних якостей школярів здійснюється у певній послідовності (відповідно до визначених завдань виховання), у декілька етапів, тривалість яких регулює педагог, і спрямовується на:

- 1) формування в учнів моральних понять;
- 2) розвиток здатності до оцінного судження;
- 3) виховання здатності до емоційно-ціннісного ставлення;
- 4) формування позитивних навичок поведінки.

Види практичних завдань, що пропонуються учням на тому чи іншому етапі роботи, мають бути різними, наприклад:

- відповіді на запитання;
- обговорення прочитаного (казки, вірша, оповідання);
- робота з картками (добір ознак до поняття, вибір поняття з наведеного ряду тощо);
- аналіз ситуації, аналіз змісту прислів'я (приказки, байки, притчі);
- групова дискусія;
- моделювання типових ситуацій;
- етична бесіда;
- рольова гра;
- бесіда за картиною (оповіданням, казкою);
- завдання із застосуванням проєктивних методик та ін.

Відповідні завдання та вправи організовуються таким чином, щоб необхідною умовою їх виконання було застосування учнями відповідних знань. Вправи повинні ставити перед учнями певні задачі, повторне вирішення яких сприяло б не тільки закріпленню кінцевого результату,

⁴ Нами враховувались теоретичні та методичні підходи до проблеми морального виховання школярів, викладені у посібнику "Критерії соральної вихованості молодших школярів": Кн.для вчителя / За ред.І.Д.Беха, С.Д.Максименка. – К.: Рад.школа, 1989.

адекватної поведінки в тій чи іншій ситуації, а й активізації розумових операцій, які необхідні для здійснення процесу аналізу ситуації (події, явища, вчинку, поняття тощо), визначення окремих її елементів, встановлення певних асоціацій та їхнє узагальнення.

Етап (формування моральних понять).

На першому етапі здійснюється наступна робота:

- формування відповідних знань та засвоєння понять (моральних, соціально-психологічних, національних, правових тощо);
- розширення, поглиблення, усвідомлення знань і закріплення відповідних понять;
- систематизація та узагальнення.

Цей етап є дуже важливим, адже тільки на основі знань формуються стійкі переконання і відповідні стереотипи поведінки та дій. Основним завданням даного етапу є створення необхідної бази для подальшого формування оцінних дій, вміння застосовувати знання в практиці повсякденної поведінки. Ця робота, безумовно, продовжується на наступних етапах, оскільки моральні знання повинні формуватися постійно, систематично, поступово наповнюючись новим, більш складним змістом.

Особлива увага звертається на засвоєння учнями не ізольованих знань та відповідних моральних норм, а моральних знань у системі, в процесі систематичних позакласних занять з учнями, як індивідуальних, так і групових.

Формування системи відповідних знань та понять здійснюється у процесі систематичних позакласних занять з учнями, як групових, так і індивідуальних.

Метою занять на даному етапі є:

- формування у школярів відповідних знань;
- досягнення розуміння ними основних характеристик відповідного

- поняття (моральної норми або якості), що формується;
- розвиток уміння вербально розкрити сутність поняття, моральної норми, категорії тощо.

У процесі занять учням пропонуються **завдання**:

- на усвідомлення змісту моральних понять;
- на визначення моральних понять за істотними ознаками;
- на систематизацію та узагальнення знань щодо змісту моральної норми.

В процесі занять можна використовувати різні типи завдань, зокрема: відповіді на запитання, читання та обговорення прочитаного, робота з картками, проєктивні методики (методика закінчення речень) та ін. Доцільно систематично проводити етичні бесіди, переважно групові. Індивідуальні бесіди проводяться лише в тих випадках, коли окремі учні стикаються з труднощами при засвоєнні знань.

II етап (розвиток здатності до оцінного судження).

На другому етапі продовжується робота, розпочата на попередньому, адже відповідні знання формуються систематично, постійно наповнюючись новим, більш складним змістом. Основним же змістом на даному етапі є робота щодо засвоєння учнями часткових критеріїв і прийомів аналізу та оцінки конкретних вчинків на основі сформованих на першому етапі загальних критеріїв моральної оцінки.

Метою занять даного етапу є:

- формування у школярів відповідних знань;
- формування умінь сприймати та розуміти вчинок, визначати його мотиви, засоби здійснення, а також умови, в яких він здійснювався;
- формування вміння визначати реальну цінність вчинку, тобто вміння дати йому моральну оцінку;
- формування вміння проєктувати ситуацію на власну поведінку.

Спеціальна робота, спрямована на засвоєння "правил" моральної оцінки здійснюється в певній послідовності, з метою створити у школярів своєрідну орієнтовну основу, що визначала б послідовність їхніх розумових дій. Для досягнення цієї мети можна використовувати "правила" моральної

оцінки, які надаються учням у вигляді системи послідовних запитань (у ході кожного виховного заняття)⁵.

”Правила” моральної оцінки

- 1) Що відбувалося?
- 2) Заради чого було здійснено вчинок?
- 3) Якими засобами було здійснено вчинок?
- 4) В яких умовах здійснювався вчинок? (що заважало або допомагало людині вчинити правильно?)
- 5) Які наслідки для оточуючих людей мав даний вчинок?
- 6) Вчинок є позитивним чи негативним (моральним чи аморальним)?
- 7) Як би ти вчинив (ла) на місці учасника подій?

На другому етапі учням пропонуються **завдання**:

- на розвиток здатності до моральної оцінки;
- на розвиток здатності до аргументованої оцінки;
- на самооцінювання та взаємооцінювання особистісних якостей.

В процесі занять можна використовувати різні типи завдань, зокрема: обговорення прочитаного, аналіз типової ситуації, змісту прислів'я, байки; аналіз дій, вчинків та поведінки в цілому під час проведення ігор, у тому числі із застосуванням елементів соціально-психологічного тренінгу; етичні бесіди; проєктивні методики (методика коментування малюнків) тощо.

Ш етап (виховання здатності до емоційно-ціннісного ставлення).

На третьому етапі робота полягає в безпосередньому залученні школярів у особистісно значущі моральні ситуації. При цьому слід спиратися на особистий емоційно-моральний досвід дитини, викликаючи та актуалізуючи відповідні емоційні ставлення.

Відповідна робота здійснюється в певній послідовності, починаючи від формування позитивного ставлення, розвиток у школярів уміння висловлювати власне ставлення, і закінчуючи формуванням уміння аналізувати вчинки, а також передбачати їхні наслідки.

⁵ Нами враховані рекомендації М.М.Буфетова, запропоновані в посібнику ”Нравственное воспитание во вспомогательной школе”.- Алма-Ата: Мектеп, 1988.

Метою занять даного етапу є:

- формування в учнів знань про позитивні та негативні емоції;
- вміння переживати, сприймати і виявляти емоції, почуття та відповідні ставлення, а також диференціювати їх;
- вміння висловлювати власне ставлення, керуючись відповідними правилами моральної оцінки;
- розвиток здатності аналізувати вчинки, оцінювати їх і передбачати їхні наслідки.

Відповідно, учням пропонуються такі **завдання**:

- на формування у них позитивного ставлення;
- на розвиток уміння висловлювати власне ставлення;
- на формування вміння аналізувати вчинки і передбачати їх наслідки.

Характерним для третього етапу є застосування таких **прийомів формування позитивного** ставлення, як:

- наведення зразків (суджень, дій, поведінки тощо);
- схвалення і заохочення;
- прихильне ставлення до почуттів та ідей дитини;
- пояснення;
- стимулювання прояву емоційно-ціннісного ставлення;
- створення можливостей для прояву емоційно-ціннісного ставлення;
- коментування (малюнків, дій, вчинків, подій, реальних ситуацій тощо).

IV етап (формування позитивних навичок поведінки).

На четвертому етапі основна увага спрямовується на формування в учнів моральних навичок і відповідних умінь.

Метою занять на даному етапі є:

- продовження роботи, розпочатої на попередніх етапах, щодо формування та розвитку здатності учнів до аргументованої оцінки, класифікації вчинків, до оцінного судження тощо;
- формування в учнів позитивних навичок повсякденної поведінки,

вміння поводитись адекватно ситуації, виявляти відповідне ставлення до оточуючих, керуватись у власній поведінці нормами моралі.

Учням пропонуються такі *завдання*:

- на розвиток уміння аргументовано оцінювати власні та чужі вчинки;
 - на формування вміння поводитись адекватно ситуації;
 - вміння застосовувати знання в практиці повсякденної поведінки.
- З метою посилення ефективності корекційно-виховної роботи, на четвертому етапі використовуються методи:
- привчання (які полягають в організації планомірного і регулярно го виконання дітьми певних дій з метою перетворення їх на звичні форми поведінки);
 - тренування (з метою набуття досвіду колективних відносин, необхідних для формування громадянських якостей особистості);
 - методи із застосуванням елементів соціально-психологічного тренінгу (групові дискусії, рольові ігри).

Доцільність застосування останніх зумовлено їх орієнтацією на широке використання навчаючого ефекту групової взаємодії, а також тим, що дані методи передбачають своєрідний варіант навчання на моделях. Завдання, що ставляться учням (наприклад, у ході гри) повинні мати на меті спонукати учнів до самостійного пошуку правильного вирішення поставленої перед ним задачі, породжувати запитання і пробуджувати бажання знайти на них відповіді. При підготовці тих чи інших вправ, в основу їх слід покладати реальні життєві ситуації, з якими школярі зустрічаються в повсякденному житті.

Предметом обговорення в процесі так званих **групових дискусій** можуть стати випадки із повсякденного життя школярів (у школі, на подвір'ї, на вулиці, в транспорті, у громадських місцях, вдома тощо); стосунки з однолітками, з людьми, молодшими або старшими за віком; спілкування зі знайомими та незнайомими. Це можуть бути також особливості взаємодії членів групи, наприклад, у ході рольової гри, або поведінка окремих учасників.

Рольові ігри здійснюються у формі розігрування заданої ситуації, яка містить певну морально-психологічну проблему, з метою максимального залучення учасників гри в пошук розв'язання цієї проблеми. Одним із важливих завдань, які розв'язуються в процесі проведення даних занять, має стати формування у школярів комунікативних умінь (уміння розпочати та підтримувати розмову, уміння одержувати необхідну інформацію шляхом спілкування з оточуючими), розвиток здатності до комунікативної діяльності.

Виконанню таких вправ, зазвичай передує певна підготовча робота:

- ознайомлення учнів із завданням;
- актуалізація необхідних знань і вмінь;
- складання (спільно з вихователем) плану виконання завдання з його на ступним обговоренням.

При підготовці до проведення рольової гри учні обов'язково залучаються до її підготовки та організації. Вони, разом із педагогом, розробляють план її проведення, підбирають необхідний пізнавальний матеріал, готують наочність, розподіляють ролі тощо.

В ході роботи з дітьми від самого початку слід зосередити увагу на необхідності вчити дітей правильно виконувати відповідні дії, пам'ятаючи про те, що набуті навички стають стійкими і важко піддаються перевихованню. Під час занять рекомендуємо використовувати різноманітні картки, схеми, які полегшували б і прискорювали засвоєння необхідного матеріалу учнями. Відповідно оформлені визначення, висновки, моральні правила, стають орієнтуючою основою розумових дій школярів, "опорою" для них. Відповідаючи на запитання або здійснюючи певні дії, вони повинні мати змогу орієнтуватися на такі "опори".

Запоруку успіху в процесі формування позитивних навичок поведінки вбачаємо в тому, щоб цей процес ґрунтувався на зацікавленості самої дитини. Адже саме за цієї умови навичка формується і перетворюється на звичку, а відповідна їй дія стає потребою дитини, яка, до того ж викликана позитивними мотивами.

СЛОВНИК

Адаптація – у широкому розумінні – процес пристосування людини до нових умов існування.

Виховання – процес розвитку природних сил, здібностей дитини за допомогою організованої педагогами різноманітної спільної діяльності дітей і дорослих.

Гуртки учнівські – одна з форм позакласної та позашкільної роботи. Завдання Г.у. – задовольняти інтереси учнів, їхні духовні потреби, розвивати творчу ініціативу, формувати практичні вміння й навички, сприяти розвитку мовлення й мислення, надавати можливість виявляти здібності.

Дефект розвитку – психічна чи фізична вада, що викликає порушення нормального розвитку дитини.

Дидактичний матеріал – вид наочних навчальних посібників, що використовується педагогом або учнем для досягнення навчальної, виховної та корекційної мети (картки з малюнками, текстом або цифрами, макети, моделі тощо).

Дидактичні принципи в дефектології – науково обґрунтовані основні теоретичні положення, які визначають мету й завдання, організаційні форми, методи освіти, навчання та виховання осіб усіх вікових категорій з вадами психофізичного розвитку.

Естетичне виховання – процес формування здатності правильно сприймати, розуміти, переживати й оцінювати прекрасне у різноманітних сферах життя (природі, літературі, праці, мистецтві тощо); цілеспрямованого розвитку здібності відтворювати це у власній діяльності.

Звички – автоматизовані дії, виконання яких за певних умов стає потребою для людини. Головна ознака наявності звички – мотивація дії, коли сам процес її виконання стає потребою. Звички формуються внаслідок багаторазового повторення дій і вчинків. Виникають у різних видах діяльності: трудовій, навчальній, ігровій, художній, спортивній.

Інтерес – активна пізнавальна спрямованість людини на певний предмет чи явище діяльності, пов'язана з позитивним емоційним ставлен-

ням до пізнання об'єкта чи опанування відповідної діяльності.

Компенсація – відновлення, заміщення недорозвинених чи порушених психічних функцій організму шляхом використання збережених або перебудови частково порушених.

Корекція – спеціально організований педагогічний процес, спрямований на послаблення, подолання порушень розвитку, запобігання їм та сприяння розвитку аномальної дитини в цілому з метою щонайбільшого наближення до норми.

Креативність – творчі здібності людини, що характеризуються здатністю знаходити нетрадиційні шляхи досягнення мети.

Моральне виховання – процес формування системи поглядів і уявлень, норм і оцінок, рис характеру, навичок і звичок, що регулюють поведінку людей відповідно до інтересів суспільства.

Мотиви діяльності – спонукальні умови дій і вчинків людини, основу яких складають її потреби.

Навички – автоматизовані дії, що виконуються з належною швидкістю і точністю без істотної участі свідомості в їхньому регулюванні. Навички (рухові, сенсорні, перцептивні, мислительні, поведінкові та ін.) формуються в усіх видах діяльності: ігровій, навчальній, трудовій тощо. Основним методом формування навички є вправлення.

Особистість – людина як суспільний, соціалізований індивід.

Реабілітація – система заходів (медичних, соціальних, освітніх та профорієнтаційних), спрямованих на відновлення повноцінного суспільного буття особистості в цілому.

Режим дня спеціальної школи-інтернату – педагогічно та гігієнічно обґрунтований порядок чергування і тривалості різних видів діяльності та відпочинку, що створює сприятливі умови для всебічного розвитку учнів.

Самовиховання – усвідомлювана діяльність людини, спрямована на формування власної особистості, позитивних якостей і подолання негативних.

Самоконтроль – усвідомлення й оцінка людиною власних психічних процесів, станів, поведінки та діяльності з метою забезпечення

її відповідності поставленим цілям, вимогам, правилам, зразкам.

Самооцінка – цінність, значущість, якою людина наділяє себе в цілому чи окремі сторони власної особистості.

Самосвідомість – відносно стійка, більшою чи меншою мірою усвідомлена система уявлень індивіда про себе, на основі якої він буде взаємодію з іншими людьми.

Сенсорне виховання – процес формування чуттєвого пізнання (уміння бачити, чути, відчувати на дотик тощо).

Ситуативна поведінка – сукупність імпульсивних відповідей (дій) на стимули довкілля.

Словникова робота – розвиток розуміння лексичного значення слів, збагачення словникового запасу учнів, формування навичок і вмінь активного володіння словом у різних сферах діяльності.

Соціалізація – у конкретному психологічному плані – процес формування особистості в певних умовах; процес засвоєння людиною соціального досвіду, під час якого вона перетворює соціальний досвід у власні цінності та орієнтації, вибірково залучає до своєї системи поведінки норми і шаблони, прийняті у суспільстві чи групі.

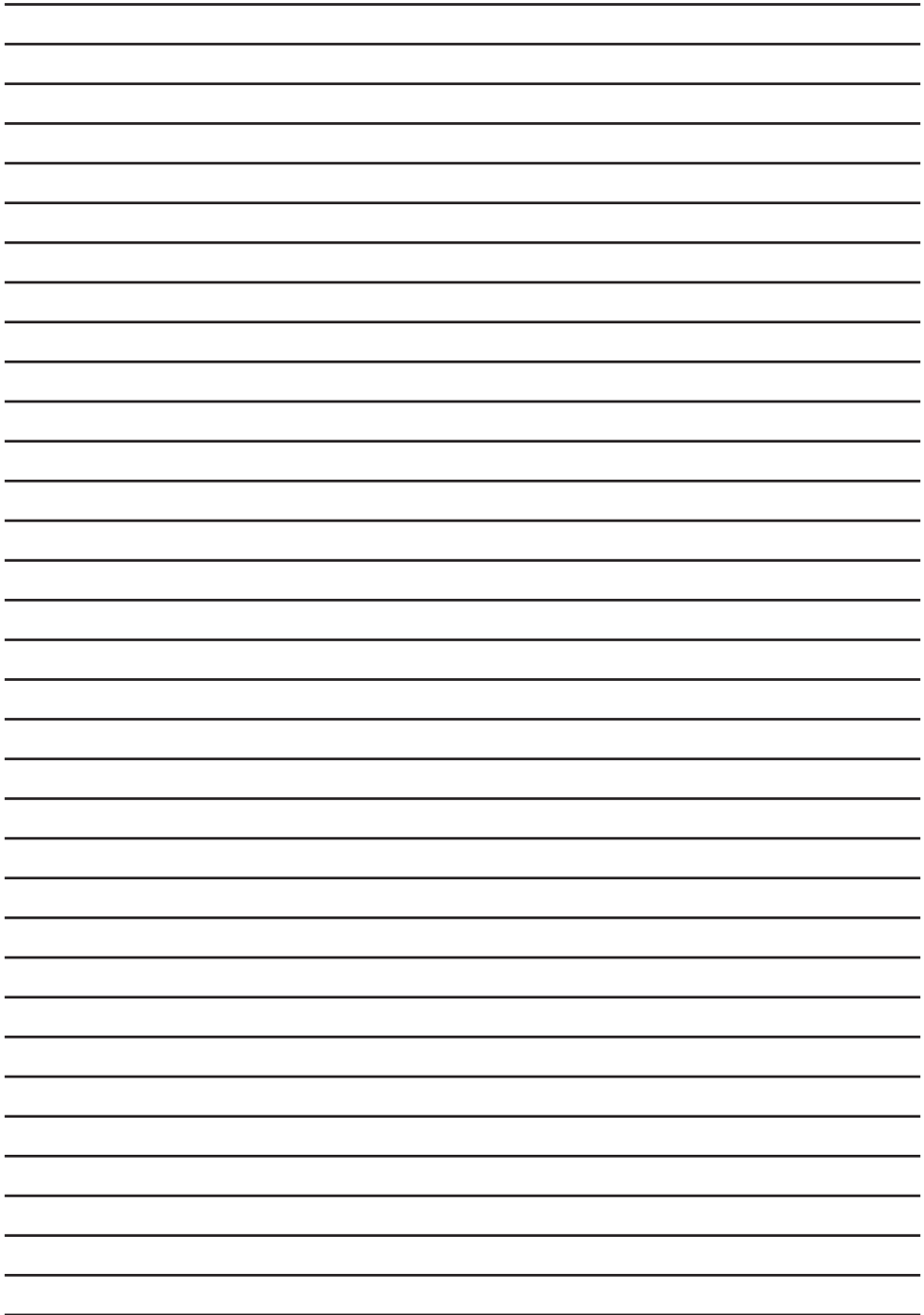
Уміння – засвоєний спосіб виконання дій, який забезпечується сукупністю набутих знань і навичок.

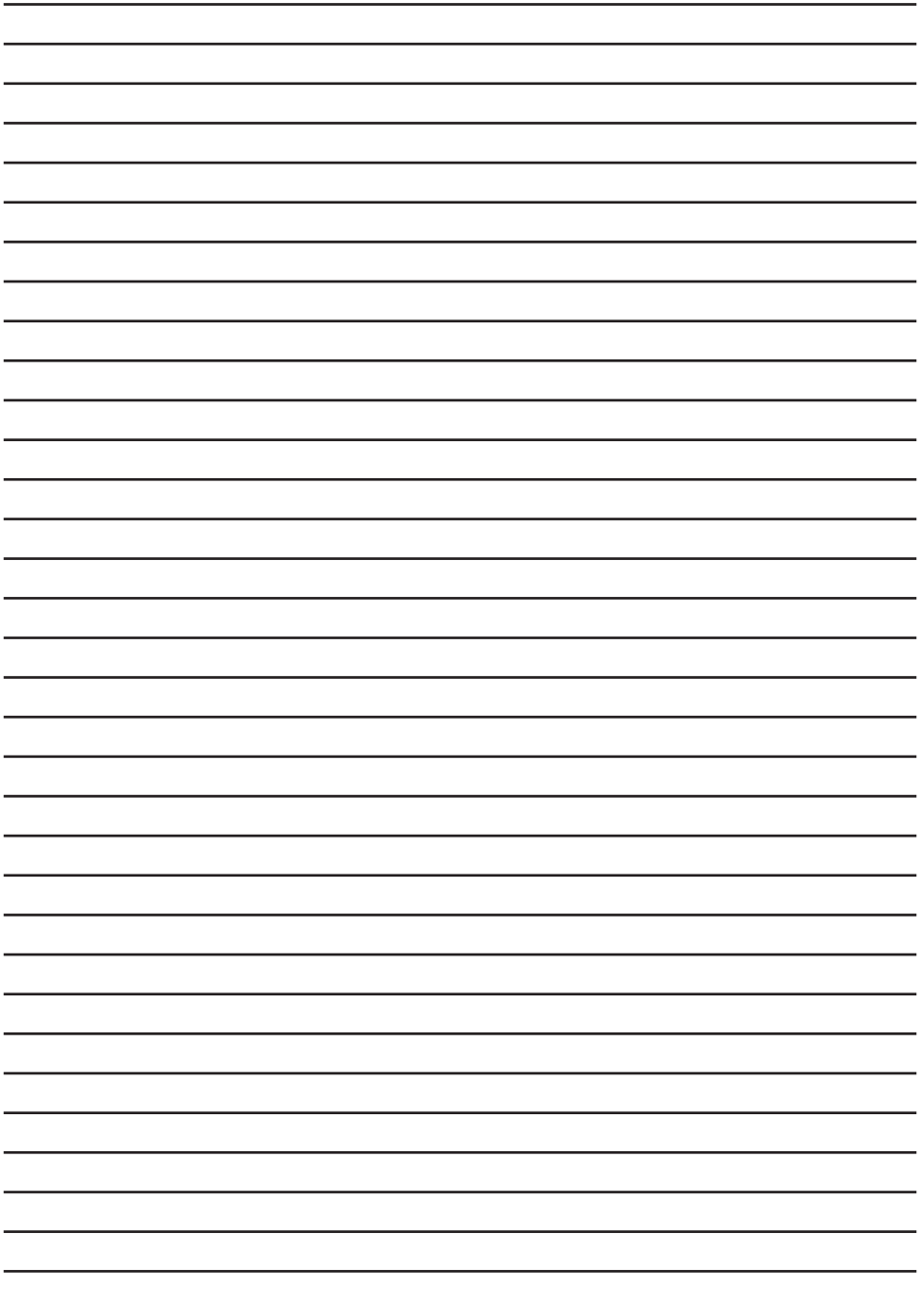
ЛІТЕРАТУРА

1. Бех І.Д. Виховання особистості – у 2-х книгах. – Київ: ”Либідь”. – 2003.
2. Болдырев Н.И. Методика воспитательной работы в школе. – М.: Просвещение, 1974.
3. М.М.Буфетов Нравственное воспитание во вспомогательной школе.- Алма-Ата: Мектеп, 1988.
4. Виховна робота (1-4 класи): Програми для допоміжної школи / Укл. А.М.Висоцька, А.В.Лапін, Я.В.Нікітіна, Г.В.Швидюк – Слов’янськ – 2004.
5. Висоцька А.М. Загальні критерії визначення рівня вихованості учнів з особливостями психофізичного розвитку // Дефектологія.– № 4, 2002.– С.8-11.
6. Висоцька А.М. Педагогічні умови формування соціальної поведінки учнів з порушеннями психофізичного розвитку // Збірник наукових праць Кам’янець-Подільського державного університету: Серія соціально-педагогічна. Вип.7 / За ред.О.В.Гаврилова, В.І.Співака – Кам’янець-Подільський: ПП Мошинський В.С., 2007. – с.123-126.
7. Висоцька А.М. Планування позакласної роботи у групі спеціальних шкіл-інтернатів для дітей з особливими потребами // Дефектологія. – № 3, 2000. – С.9-11.
8. Висоцька А.М. Поведінка школяра як об’єкт процесу виховання в допоміжній школі // Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спец.школі: Науково-методичний збірник: Вип.10 / За ред.В.І.Бондаря, В.В.Засенка.– К.: 2008. – с.33-40.
9. Висоцька А.М. Формування соціальної поведінки учнів спеціальних шкіл-інтернатів: Науково-методичний посібник.– Слов’янськ, 2004.
10. Воронов В.В. Педагогика школы в двух словах. М., 2002.
11. Еременко И.Г. Олигофренопедагогика. – К., 1985.
12. Карпенчук С.Г. Теория і методика виховання: Навч.посібник. – К.: Вища школа, 1997.

13. Кобильченко В.В. Теоретичні засади психологічного супроводу молодших школярів з порушеннями зору // Сучасні проблеми організації роботи з дітьми з особливостями психофізичного розвитку: Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського державного університету: Вип.УІ / Відп. ред. В.І.Співак. – Кам'янець-Подільський: ПП Мошинський В.С., 2006. – с.255-258.
14. Коломинский Н.Л. Развитие личности учащихся вспомогательной школы. – К.: Рад.школа, 1978.
15. Концепція виховання дітей та молоді у національній системі освіти.– К., 1996.
16. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності: Проект / Наук.творч.колектив: О.В.Сухомлинська (наук.керівник) та ін. // Інформ.збірник Міністерства освіти і науки України. – 2000.– № 22. – с.7-21; Шлях освіти. – № 3.– с.7-13; Пед.газета.– № 6.– с.4-6.
17. Критерії моральної вихованості молодших школярів: Кн.для вчителя / За ред.І.Д.Беха, С.Д.Максименка. – К.: Рад.школа, 1989.
18. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. М., 1987.
19. Липа В.О. Соціально-педагогічні аспекти формування цілей корекційного навчання. – Реалізація корекційно-розвивальної спрямованості виховання і навчання дітей з особливостями психофізичного розвитку: Збірник наукових праць / Відп.ред.В.О.Липа – Слов'янськ: СДПУ, 2007.
20. Ложкин Г.В., Повякель Н.И. Практическая психология конфликта. – К., 2002.
21. Макаренко А.С. Методика організації виховного процесу // Методика виховної роботи.– К.: Рад.школа, 1990.
22. Мамайчук И.И. Психокоррекционные технологии для детей с проблемами в развитии. – СПб.: Речь, 2006.
23. Матвеева М.П., Миронова С.П. Корекційна робота в системі освіти дітей з вадами розумового розвитку: Навчально-методичний посібник. Кам'янець-Подільський державний університет, 2005.–164 с.
24. Основні орієнтири виховання учнів 1-12 класів загальноосвітніх на-

- вчальних закладів України. Програма. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2008.
25. Петрасинский З. Познай себя: Кн. Для учащихся / Пер. с пол. В.И.Романца. – К.: Рад.школа, 1988. – С.89-90.
 26. Селевко Г.К. Технологии воспитания и обучения детей с проблемами. М.: НИИ школьных технологий, 2005. (Серия «Энциклопедия образовательных технологий»).
 27. Синьов В.М., Матвеева М.П., Хохліна О.П. Психологія розумово відсталого дитини: Підручник. – К.: Знання, 2008. – 359 с.
 28. Спеціальна педагогіка: Понятійно-термінологічний словник / За редакцією академіка В.І.Бондаря. – Луганськ: Альма-матер, 2003.

Науково-методичне видання

Алла Михайлівна Висоцька

**ОРГАНІЗАЦІЯ ПОЗАКЛАСНОЇ ВИХОВНОЇ РОБОТИ В
СПЕЦІАЛЬНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ ДЛЯ ДІТЕЙ З
РОЗУМОВОЮ ВІДСТАЛІСТЮ (5-10 КЛАСИ)**

Методичні рекомендації

Фінансування видання здійснено за рахунок видатків Державного бюджету України на підтримку діяльності всеукраїнських громадських організацій інвалідів

реквізити поліграфії